

Waardering en geld, waarde als werkelijkheid

Jan JC Saal

Stichting Helecon 3

Waardering en geld, waarde als werkelijkheid

Jan JC Saal

Stichting Helecon
2020

INHOUD

Inleiding	3
Waarde-vorming als menselijke scheppingsdaad	3
Natuurlijke waarde en economische waarde	4
Zelfverzorging versus het verzorgen van anderen	5
Waarde en geld	6
Ruilen van waarden	8
Eigendomsrecht	10
Circulatie in het (economisch) leven	11
De mens kan hier als beeld dienen	13
Het waarde-vormende proces in de economie	17
Persoonlijke ontwikkeling aan waarde- en geldprocessen	19
Geld als spiegel van de werkelijkheid	26
Cijfers kunnen spreken	29
Inflatie en deflatie	36
Over de auteur	40
Over stichting Helecon	40

Inleiding

De huidige crises in de maatschappij dwingen ons om een nieuw licht te werpen op de manier waarop wij denken over economie, geld en waarde. Daar doorheen blijkt de vraag te spelen hoe we onszelf als mens en als mensheid beoordelen. Wanneer we daarbij blijven hangen in een materialistische manier van kijken, zullen we naar mijn inzichten geen afdoende oplossingen kunnen vinden en zullen de problemen steeds verder toenemen.

Wanneer we de moed vatten om ons mens-zijn spiritueel te kunnen zien, kunnen we ook de weg vinden naar de onzichtbare, maar wel waarneembare waarde-circulatie in de maatschappij. Dan zal blijken dat we ons denken over economie en waarde radicaal zullen moeten veranderen. Daardoor kunnen de echte vraagstukken zichtbaar worden en kunnen ook echte oplossingen gevonden worden. Die echte oplossingen zullen echter geen algemene maatregelen kunnen zijn, omdat geld en waarde steeds opnieuw in een persoonlijke relatie tussen mensen tot stand komen. We moeten dus wegen zien te vinden om alle mensen te betrekken in een ontwikkelingsproces waar we als mensheid nu eenmaal middenin zitten.

Waarde-vorming als menselijke scheppingsdaad

Waarde is geen natuurlijk gegeven. Waarde beschrijft een realiteit die zich tussen mensen afspeelt. Onderzoek naar het ontstaan en vergaan van waarde brengt je onherroepelijk bij menselijke activiteiten. Je kunt zeggen: waarde ontstaat, in de eerste instantie subjectief, doordat een mens ergens waarde aan hecht. Daarna kan het resultaat opgenomen worden in het maatschappelijk verkeer, wanneer anderen die scheppingsdaad overnemen en het resultaat en de waarde verder brengen.

Op het moment dat iemand ergens waarde aan hecht, is een mens scheppend bezig. Voordat we ergens waarde aan hechten bestaat die waarde namelijk nog niet. Zodra wij er waarde aan hechten scheppen wij als mens eigenlijk waarde uit het niets. Wij zijn dus magisch, scheppend op aarde bezig door waarde te hechten aan tal van zaken. De waarde wordt gehecht aan producten, maar ook aan andere zaken, zoals onder anderen sieraden, rechten en geld. Het blijft echter niet bij een eenmalige schepping. Deze scheppingsdaden zijn tevens het begin van een abstraheringproces, waarin die geschapen waarde concreet doorgedragen wordt in de maatschappij. Anderen nemen de waarde over en gaan er mee verder. In dat overnameproces heeft geld een functie. Geld is namelijk uitdrukkingmiddel van waarde. Dat wil zeggen dat geld pas kan functioneren wanneer waarde al

aanwezig is. Dus waarde op zichzelf gaat aan geld vooraf. Dat wil ook zeggen dat waarde op zichzelf een realiteit is.

Wat is waarde eigenlijk en hoe ontstaat waarde? Wanneer iemand een lekkere taart bakt, dan heeft deze potentiële waarde omdat mensen het op prijs kunnen stellen om zo'n lekkere taart op te eten. Of deze potentiële waarde wordt omgezet in werkelijke waarde hangt van een aantal factoren af. Je kunt begrijpen dat de bakker minder waarde hecht aan zo'n taart dan een kind op zijn verjaardag. De taart is in staat om bepaalde behoeftes te vervullen. Wanneer deze behoeftes niet aanwezig zijn dan kan de potentiële waarde zich niet omzetten in werkelijke waarde.

Waarde geeft dus eigenlijk de mogelijkheid van een product of dienst weer om behoeftes te bevredigen of om de aanwending van capaciteiten mogelijk te maken. Dat laatste wordt zichtbaar wanneer bijvoorbeeld iemand een fiets gebruikt om te fietsen. Zo'n fiets krijgt pas werkelijk waarde wanneer hij gebruikt wordt.

Natuurlijke waarde en economische waarde

In de natuur komen tal van producten voor die de mogelijkheid in zich hebben om behoeftes te bevredigen. Al deze producten hebben in ieder geval potentiële waarde. Wanneer iemand een bloemkool van het land haalt en vervolgens zelf klaarmaakt en opeet, dan is de potentiële waarde van die bloemkool wel degelijk omgezet in een echte, natuurlijke waarde. Hoeveel die waarde precies zal zijn geweest, is niet meer te achterhalen. Dat komt doordat die waarde niet in het economisch verkeer terecht gekomen is. Behoeftes en behoeftebevrediging hebben elkaar direct getroffen. Ze hebben elkaar opgelost, zonder dat er een waardebepaling aan de orde is geweest.

In het economisch leven ontstaat het onderscheid tussen producent, handelaar en consument. Een producent vervaardigt waarde, een handelaar verplaatst waarde naar potentiële consumenten, en consumenten consumeren waarde. Er vindt dus schepping, overdracht en consumptie van waarden plaats. Zodra overdracht van waarde plaatsvindt wordt het mogelijk om te ruilen, om geproduceerde waarden te ruilen tegen 'tegenwaarden'. Door ruilen wordt het ook mogelijk om de hoogte van waarde vast te stellen. Bijvoorbeeld twee bloemkolen ruilen tegen een kip. Dan is een kip twee bloemkolen waard en een bloemkool is een halve kip waard. Door het ruilen wordt een potentiële waarde omgezet in een economische waarde. Door een verdergaande ontwikkeling in de economie zijn we van het ruilen van goederen tegen goederen in de loop van de tijd gekomen tot het ruilen van goederen tegen geld. Daardoor is naast de waarde van producten en diensten ook de waarde van geld ontstaan.

Belangrijk hierbij is dat geld op zichzelf geen gebruiks- of verbruikswaarde heeft. Geld kan alleen als tegenwaarde functioneren. Daardoor kan geld een betere waarde-indicator zijn dan goederen, die zelf nog een zekere eigen waarde kunnen dragen. Tegenwoordig wordt in onze westerse maatschappij economische waarde vrijwel altijd in geld uitgedrukt.

Zelfverzorging versus het verzorgen van anderen

Wanneer ik een huis bouw voor mezelf, ben ik dan economisch bezig of niet? In zekere zin ben ik economisch bezig omdat ik wel degelijk bezig ben met waarde-vorming. Wanneer ik dit economische waarde-vorming zou noemen, dan blijkt het heel moeilijk te zijn om het gebied van de economie af te grenzen en waar te nemen. Vandaar dat je moet zeggen dat zelfverzorging in eerste instantie geen economische activiteit is. Het is dus wel waarde-vormend, maar omdat die waarde niet maatschappelijk in omloop wordt gebracht, omdat er geen ruil tot stand komt, komt die waarde niet in het economisch leven tot uitdrukking, ze wordt niet opgenomen door het economisch leven. In zekere zin staat de waarde van zelfverzorging op het niveau van het natuurlijk leven.

In het natuurlijk leven vinden buiten de mens om ook talloze groei- en omvormingsprocessen plaats, die in principe waarde-vormend zouden kunnen zijn. Wanneer bijvoorbeeld appels groeien aan een appelboom, dan hebben die appels een potentiële waarde. Wanneer die appels niet geplukt worden en niemand zorgt ervoor dat ze door mensen kunnen worden opgegeten dan wordt de waarde-vormende potentie in de kiem gesmoord. Zo is dat ook het geval met een tafel die iemand voor zichzelf maakt. Het zou tot economische waarde-vorming kunnen leiden, maar doet het op dat moment nog niet. Misschien later, wanneer hij zou besluiten om zijn zelfgemaakte tafel te verkopen. Op dat moment wordt de potentiële waarde opgenomen in het economisch leven en omgevormd tot economische waarde.

Door ergens waarde aan te hechten veranderen goederen in waren en worden die waren het economisch leven ingetrokken. Zodra het zicht op waarde losgelaten wordt, veranderen waren weer in goederen en vallen ze uit het economisch leven. Ze komen dan op een afvalberg terecht. Bij hergebruik of recirculatie kan opnieuw waarde aan afval toegekend worden, waardoor dit soms opnieuw in het economisch leven kan worden opgenomen.

Waarde en geld

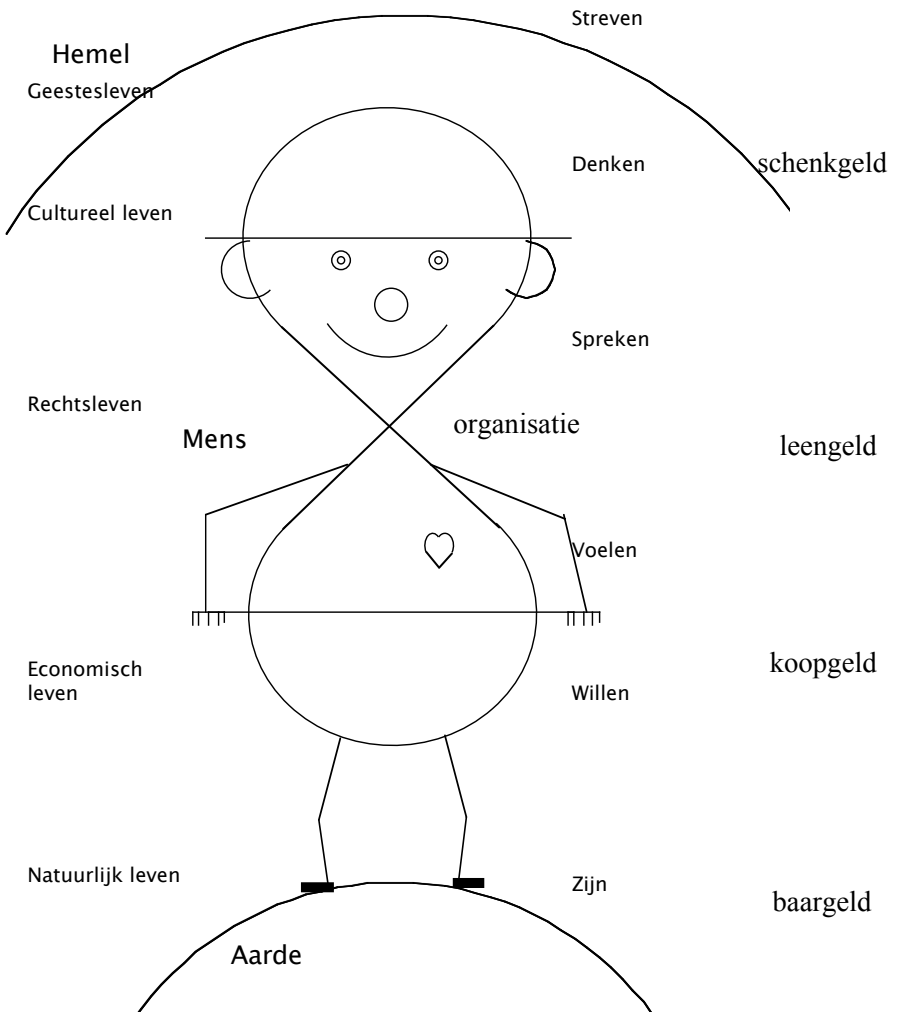
Geld wordt dus als tegenwaarde gebruikt in economische processen. Het blijkt dat we onderscheid kunnen maken in het gebruik van geld. Wanneer geld direct als tegenwaarde wordt gebruikt noemen we het koopgeld. Wanneer de tegenprestatie wordt uitgesteld in de tijd noemen we het leengeld. Wanneer geen tegenprestatie meer wordt gevraagd noemen we het schenkgeld. Door het gebruik van koopgeld, leengeld en schenkgeld wordt waarde, als tegenwaarde, verder de maatschappij ingedragen en wordt waarde op zich werkzaam als realiteit. Veel boeken over economie beginnen met een verhandeling over geld. Omdat geld natuurlijk een dominante rol speelt in de economie. Het is dus wel verklaarbaar dat daar het eerst naar wordt gekeken. Toch is dat naar mijn mening niet terecht. Geld heeft immers op zichzelf geen waarde. Het krijgt pas (tegen)waarde, wanneer het zijn rol in onze maatschappij goed vervult door als waarde-drager van tegenwaarde te functioneren.

Om deze formuleringen te kunnen begrijpen helpt het als we voor onszelf eerst een beeld vormen van de maatschappij, zoals die uit verschillende levensgebieden bestaat:

1. Het natuurlijk leven
In dit levensgebied bestaan we als mens, naast andere natuurlijke wezens. We hebben onze gewone dagelijkse behoeften en zijn in de eerste plaats verzorgers van onszelf en van onze naaste omgeving.
2. Het economisch leven
In het economisch leven worden we verzorgers van de behoeften van anderen. Daar begint de wederkerigheid een rol te spelen, maar ook de arbeidsdeling, de waarde-vorming en de samenwerking. In het economisch leven komt economische waarde tot stand door een combinatie van waardering en wederkerigheid.
3. Het rechtsleven
Dit is het levensgebied waarin we als mensen gezamenlijk onze samenleving vormgeven met behulp van afspraken, regels en wetten. Daar zijn we onderhevig aan rechten en plichten, die we langs bepaalde, democratische processen kunnen veranderen en verbeteren.
4. Het culturele leven
In dit levensgebied zijn we als mensen denkenderwijze met elkaar bezig. Het gaat hier om voorstellingen en de verhalen die verteld worden. Voorstellingen over ervaringen, belevingen en bedoelingen van mensen.
5. Het geestelijk leven
Dit levensgebied onttrekt zich in eerste instantie aan onze

waarnemingen. Vandaar dat er ook onenigheid kan bestaan over het al dan niet aanwezig zijn van zo'n geestelijk bestaan. Wanneer we echter ons bewustzijn, onze inzichten en onze bedoelingen opvatten als geestelijk, dan is dat geestelijke leven het gebied waar ons bewustzijn bestaat en waar die inzichten en bedoelingen vandaan komen.

In een beeld ziet dat er als volgt uit:

In elk levensgebied heersen andere waarden en andere wetmatigheden. Door die verschillende waarden van elkaar te onderscheiden krijgen we meer zicht op de kwaliteiten van elk levensgebied en op de gevolgen, wanneer verschillende waarden en waarde-vormende processen niet goed worden onderscheiden.

In het natuurlijk leven is de mens zelfverzorger. Als zelfverzorger schept de mens natuurlijke waarden door waarde te hechten aan natuurlijke producten en processen. Die natuurlijke waarden zijn in eerste instantie alleen waardevol voor zijn zelfverzorging. Wanneer die natuurlijke waarden alleen voor zelfverzorging worden gebruikt, worden die waarden niet in het economisch verkeer opgenomen en daardoor kan geld geen functie krijgen. Geld is dus bij zelfverzorging, in het natuurlijk leven, (economisch) waardeloos. Het is immers nutteloos om van jezelf iets te kopen. In de geschiedenis van de mensheid bestond die situatie toen wij in kleine gemeenschappen jagers en vissers waren. Met de komst van de landbouw en met name van de handel is in die situatie verandering gekomen. Het economisch leven is begonnen met het produceren van producten en diensten voor anderen en sindsdien heeft het een heel eigen ontwikkeling gekend.

Ruilen van waarden

In het natuurlijk leven treedt waarde dus op als waarde-potentie voor het economisch leven. Deze potentiële waarde ontstaat door groei en bloei in de natuur en door productieve arbeid voor zelfverzorging. De waarde die benut wordt voor zelfverzorging kan natuurlijk ook aangewend worden om een ander te verzorgen. Zodra dat gebeurt ontwikkelt die waarde zelf zich ook en ontstaat eigenlijk het economisch leven. Het economisch leven is dan het levensgebied waarin mensen werken om elkaars behoeften te vervullen.

Omdat de ene mens iets maakt voor een ander, is in het economisch leven sprake van een waarde-schepper (producent) en een waarde-verkrijger (consument). Het waarde-scheppingsproces heeft daarbij twee polen. Aan de ene kant de prestatie van de producent en aan de andere kant de waardering daarvoor van de consument. Bij de overdracht van waarde spreken we van een (koop/verkoop)transactie, waarbij de prestatie met de waarde wordt overgedragen van de een naar de ander. Wanneer in zo'n transactie de wederkerigheid wordt beoefend noemen we het een ruiltransactie. De scheppingsdaad van de producent vraagt van een handelaar of consument om mee te scheppen, om de waarde over te nemen en daarmee verder te gaan. Wanneer een ander de prestatie met waarde overneemt door te ruilen, moet hij een tegenwaarde leveren van dezelfde omvang. Hij moet dan ongeveer dezelfde waarde hechten aan hetgeen hij

verkrijgt dan aan hetgeen hij als wederdienst afstaat, namelijk de betaling. Een ruiltransactie is dus een dubbele transactie. De economische waarde gaat van de een naar de ander en de tegenwaarde gaat daartegenin.

In hoeverre is de verkrijger in staat om waarde te hechten aan hetgeen hij verkrijgt? Dat is niet altijd vanzelfsprekend. Het is ook niet vanzelfsprekend dat de schepper en de verkrijger hetzelfde naar een prestatie kijken en het eens zijn of worden over de waarde er van.

De schepper van waarden kijkt vooral naar zijn moeite en kosten en kan zich bijvoorbeeld gedwongen voelen zijn prestatie te goedkoop te moeten afstaan. De verkrijger kijkt vooral naar de kosten en moeite die hij bespaart en kan zich gedwongen voelen om een te hoge tegenwaarde te moeten betalen. Wanneer koper en verkoper ruilen op vrijwillige basis, met verstand van zaken, zullen waarde en tegenwaarde voor elk aan elkaar gelijk zijn. De verkrijger is dan bereid om tegenwaarde te betalen zodat hij zich niet schuldig hoeft te voelen. Dit vrij willen blijven, zich niet schuldig willen voelen na een transactie, vormt de basis van de wederkerigheid. Wederkerigheid, met als gevolg het niet schuldig zijn aan elkaar, heeft dus als grondslag de vrijheidsdrang van mensen.

In het economisch leven wordt zichtbaar dat waarde zich niet in een algemene vorm kan voordoen maar alleen gehecht aan een specifieke vorm, aan een product of dienst. Het gaat in het economisch leven dus niet om waarde in zijn algemeenheid, maar om de waarde van een prestatie, van een product of dienst, in het licht van het verzorgen van elkaar. De zelfverzorger besluit in beginsel om zijn waarde-creatie niet voor zichzelf toe te passen maar aan een ander beschikbaar te stellen. Die ander besluit om zijn zelfverzorging niet zelf uit te voeren maar de producten of diensten van een ander te aanvaarden en die te gebruiken. Dan komt hij echter wel in het krijt te staan. Hij wordt die ander iets schuldig. De betaling lost dit schuldig worden op. In een transactie ontstaat de noodzaak tot betaling, de noodzaak van geld, door een gevoel van wederkerigheid. In de transactie doet geld zijn intrede, als tegenwaarde, als drager van waarde voor wederkerigheid.

Waar ontstaat nu in de geschiedenis de overgang van ruilen met producten naar ruilen met geld? Dat heeft in het begin weinig met het geld te maken zoals we dat nu kennen. Op het moment dat mensen producten of andere zaken zijn gaan bewaren voor het ruilen zelf, dus niet meer voor eigen gebruik, toen werden die waardevolle zaken eigenlijk tot geld. Geld ontstaat dus wanneer goederen of producten niet meer alleen worden gezien als iets wat men kan gebruiken of verbruiken maar als waardevol ruilmiddel. Vervolgens is het geld steeds verder geëmancipeerd en ontwikkeld. Van

producten werd het goud en vervolgens via zilver, brons, nikkel, papier en plastic is het ontwikkeld naar de huidige vorm waarbij via creditcards onzichtbaar wordt afgerekend.

Het hierboven beschreven proces heeft zich dus historisch zo voorgedaan. Hieronder vatten we het nog eens samen in enkele punten:

- De economische waarde-vorming komt voort uit waardeschepingsprocessen van mensen.
- Natuurlijke waarden voor zelfverzorging worden omgezet in economische waarden voor verzorging van een ander, door het beschikbaar stellen van prestaties aan anderen.
- Economische waarde-vorming komt in kooptransacties tot stand uit de omvorming van natuurlijke, potentiële waarden.
- Economische waarden worden in geld uitgedrukt en vastgelegd wanneer een prijs in geld wordt betaald.
- Dan verkrijgt het geld zijn (tegen)waarde, dus doordat de prijs in geld wordt voldaan. Uit dergelijke transacties blijkt wat er voor dat geld te koop is.
- Geld en product krijgen dus wederzijds hun waarde in economische overdrachten, in kooptransacties.
- Waarde wordt geschapen doordat koper en verkoper waarde hechten aan hetgeen ze afstaan en aan hetgeen ze verkrijgen, aan prestaties en aan geld. Ieder neemt daarbij het waarde-vormende proces van de ander over. De producent gaat verder met het geld en de consument gaat verder met de prestatie.
- Doordat ze het eens worden over de prijs wordt tegelijk de subjectieve waardering omgezet in een minder subjectieve maatschappelijke waardering, doordat ze het beide eens zijn geworden en doordat de prestatie wordt overgedragen en doordat de prijs wordt voldaan. Daardoor is een economisch feit ontstaan waarin de waarde van dié prestatie en dié hoeveelheid geld in dié situatie aan elkaar gelijk gesteld zijn.

Eigendomsrecht

Vervolgens gaat de wereldontwikkeling verder, zodat het geld als waarde-drager verder in de maatschappij wordt opgenomen. Vlak daarvoor is er echter alweer een drastische vernieuwing in de maatschappij noodzakelijk om overdrachten buiten de zelfverzorging om en buiten producten en diensten om mogelijk te maken. Dat is het ontstaan van het eigendomsrecht. Pas door het eigendomsrecht is het mogelijk geworden dat de persoonlijke waarde-scheppende krachten kunnen aangrijpen op producten en diensten en vervolgens kunnen persoonlijke waarde-scheppende krachten door het

eigendomsrecht ook aangrijpen op geld. Daardoor krijgt geld niet alleen (tegen)waarde in kooptransacties, maar kan geld zijn potentiële (tegen)waarde buiten die transacties behouden.

Zodra het waarde-scheppend vermogen van de mens zo kan aangrijpen dat geld zijn (tegen)waarde behoudt, ontstaat naast het transactiegeld (koopgeld) het leengeld. Het hechten van (tegen)waarde aan geld is maatschappelijk inmiddels bijna een automatische geworden. Het zien of weten van geld roept in een mens automatisch een waarde-scheppend vermogen op. Mensen kunnen zich bijna direct voorstellen waarvoor ze geld zouden willen inzetten. Dat rust op vertrouwen zeggen we dan. Het rust op het vertrouwen dat de maatschappij, individuen uit de maatschappij, bereid zullen zijn om producten of diensten te leveren voor geld als (tegen)waardedragers. Door dit vertrouwen en dit vermogen tot abstracte waarde-schepping konden uiteindelijk banken en verzekeraars ontstaan.

Tegelijkertijd vervreemden mensen deels van de werkelijkheid omdat zij delen van hun zelfverzorging door anderen laten uitvoeren. Een gevolg van die vervreemding is dat waarde-schepping door die vervreemding ook gebaseerd kan raken op misplaatst vertrouwen of onware gedachtegangen. Vals geld en schijnwaarden doen daarmee eveneens hun intrede in de maatschappij. De mens schept dubbel in het rechtsleven. Hij schept waarde en hij schept vertrouwen. Vertrouwen is de vorm die geldwaarde vervolgens aanneemt in het rechtsleven, nadat ze er door leengeldtransacties naartoe gebracht is. Later zullen we zien dat waarde in leengeld opgeslagen slechts beperkt houdbaar blijkt te zijn. Binnen een zekere termijn moet de tegenwaarde of terug als koopgeld gebruikt worden of vooruit als schenkgeld opgeofferd worden (zie tekening blz. 16).

Circulatie in het (economisch) leven

Wanneer we in standaard-boeken over economie spreken over geldcirculatie, dan vinden we daar uiteindelijk een nogal materialistische, versimpelde benadering van de werkelijkheid. Inderdaad kan worden gekeken naar de geldstukken die van hand tot hand gaan. Daarmee blijft echter een onzichtbare circulatie van de waarden die er mee samenhangt helemaal buiten beeld. De circulatie van waarden ziet er heel anders uit dan de circulatie van geld. Om daar enigszins een beeld van te krijgen kunnen we de natuur als voorbeeld gebruiken.

Wanneer we bijvoorbeeld in de natuur de circulatie van water proberen te volgen dan valt meteen op dat we niet stil kunnen blijven staan bij de circulatie van water op zich, zoals zich dat aan ons voordoet. Al snel blijkt namelijk dat die circulatie op zich er vreemd uitziet. Het water stroomt

steeds een kant op, van hoog naar laag. Het stroomt van de bergen naar de zee en dat blijft eindeloos zo doorgaan. We kunnen de kringloop alleen maar min of meer sluiten, wanneer we de verdamping en condensatie er bij betrekken. Het water verdwijnt steeds weer door verdamping en komt dan als regen weer tevoorschijn op een heel andere plek als waar het verdampt is. Waterdamp wordt tegen de zwaartekracht in omhoog gebracht zodat het als regenwater, met behulp van de zwaartekracht, weer omlaag kan stromen. Wanneer we vervolgens het verdampingsproces proberen te volgen wordt het tamelijk ingewikkeld omdat daarbij niet alleen vloeibaar, zichtbaar water een rol speelt, maar ook het leven van plant, dier en mens. De circulatie van water is dus in werkelijkheid veel ingewikkelder dan het lijkt bij oppervlakkige waarneming. Onderzoek stelt ons steeds weer voor verrassingen en onbegrepen fenomenen. In het groot (bijvoorbeeld orkanen en zeestromen) en in het klein (bijvoorbeeld opwaartse sapstromen in planten of bloedcirculatie in dieren en mensen) blijken er steeds weer dingen te spelen die niet zo vanzelfsprekend zijn.

Wanneer we van de circulatie van water overstappen op de circulatie van organische materialen, met name koolstof, wordt het nog veel ingewikkelder. Organische materialen zijn immers altijd ingebed in levende organismen. Circulatie van organische materialen wordt daardoor circulatie in het leven van talloze organismen. Het relatief eenvoudig voor te stellen circulatieproces van koolzuurassimilatie van planten, waarbij zuurstof vrij komt, tot de verbranding van organisch materiaal in mens en dier zit al onwaarschijnlijk ingewikkeld in elkaar. Het is onmogelijk om een enkele koolstofatoom te volgen in zijn reis door het minerale rijk, het plantenrijk, het dierenrijk en het mensenrijk. Het een dient als voeding voor het andere. Vaak eet het grotere het kleinere, maar net zo vaak eet het kleinere het grotere. We spreken over ecologie en voedselketens die vreselijk ingewikkeld in elkaar zitten. Toch valt er wel een soort circulatie te beschrijven die als beeld kan dienen namelijk: het lagere voedt het hogere. De plant voedt zich met mineralen. Het dier voedt zich met planten en de mens voedt zich met planten en dieren. Het lagere maakt daardoor het hogere mogelijk. Ondertussen bestaan er duizendvoudige tussenrelaties die het proces laten voortgaan, ook wanneer dat onverhoopt niet zo rechtlijnig verloopt. Wanneer een plant niet door een dier wordt gegeten bijvoorbeeld kan hij toch vergaan. Dan komen er kleinere diertjes die het werk overnemen. De plant leeft niet alleen van mineralen, koolzuur en water, maar breekt ook plantenresten af waar hij dan zelf weer van groeit enz. enz..

Wanneer we met deze kennis gewapend overstappen op de circulatie van waarden dan kunnen we verwachten dat die nog veel ingewikkelder in elkaar zit. Deze circulatie is dan ook eigenlijk niet meer te volgen. Ieder

mens hecht elk moment andere waarde aan andere dingen. Waarden die verder worden bewerkt tot hogere waarde, of juist geconsumeerd of versleten worden. Bij het consumeren verdwijnt de waarde geheel of gedeeltelijk. Dat alles speelt zich zichtbaar en onzichtbaar af. Geen wonder dat we de neiging hebben om ons tot de circulatie van het fysiek zichtbare geld te beperken. Toch brengt diezelfde beperking ons zover van de werkelijkheid af dat we eigenlijk met onbruikbare theorieën blijven zitten. Theorieën die onbruikbaar blijken te zijn om problemen aan te kunnen pakken die zich in het economisch- en het maatschappelijk leven voordoen. We moeten dus dieper op de zaak ingaan, maar tegelijkertijd ook tot vereenvoudiging zien te komen, waardoor ons denken de denkbeelden nog kan bevatten die daarbij nodig zijn.

De mens kan hier als beeld dienen

Een mens is een levend organisme. Dat wil onder anderen zeggen dat de mens voeding nodig heeft om voort te kunnen bestaan. Dat voedsel komt voort uit het natuurlijk leven. De mens verwijdert dat voedsel uit het natuurlijk leven en brengt het in zijn organisme naar binnen. Buiten wordt het opgebouwd, binnen wordt het afgebroken. Bij het uiteenvallen van het voedsel binnen in de mens komen er krachten vrij die het organisme kan benutten. Dat heet stofwisseling. Opbouw en afbraak vullen elkaar binnen het organisme aan en zijn met elkaar in evenwicht. Dan is de mens gezond en kan hij functioneren. Dat betekent dat hij leeft, voelt, waarneemt, zich ontwikkelt en arbeid kan verrichten in een sociale samenhang.

Wanneer we ons nu voorstellen dat de maatschappij een organisme kan vormen, waarbij waarden een overeenkomstige functie kunnen hebben als voedingsstoffen in een mens, dan komen we in de buurt van een beeld waarin de circulatie van economische waarden een beetje te begrijpen kan zijn. Dan is te zien dat producenten waarden scheppen die door consumenten worden vernietigd (geconsumeerd). Daar zien we bepaalde verschijningsvormen van opbouw en afbraak die vergelijkbaar zijn met wat we in de menselijke stofwisseling kunnen waarnemen.

We kunnen in de levensloop van mensen steeds andere verschijningsvormen van die maatschappelijke stofwisseling zien, wanneer we bijvoorbeeld kijken naar kinderen die allerlei waarden opnemen en afbreken, volwassenen die allerlei waarden produceren en tegelijkertijd ook consumeren en oudere mensen die steeds minder waarden consumeren en uiteindelijk hun waardevolle bezit moeten wegschenken aan hun erfgenamen. Deze processen zou je een soort stofwisseling in de menselijke levensloop kunnen noemen. Er bestaan natuurlijk ook jonge mensen die zich gedragen als volwassenen en volwassenen die zich gedragen als kinderen waardoor de

waarnemingen van processen van opbouw en afbraak in de war kunnen komen en het beeld vertroebeld kan worden. Toch moeten we door al die complexiteit heen een manier van denken ontwikkelen die grip krijgt op die complexiteit.

Je zult niet verbaasd zijn, wanneer ik zeg dat zo'n beeld niet in enkele zinnen te beschrijven is. Met de menselijke stofwisseling als beeld kunnen we wel verder komen. Ik heb al het proces van waarde-vorming in het economisch leven en het proces van waarde-verplaatsing in het rechtsleven beschreven. Voor het evenwicht zal er ook waarde-vernietiging noodzakelijk zijn. In geldtermen uitgedrukt de processen van koopgeld (waarde-vorming), leengeld (waarde-verplaatsing) en schenkgeld (waarde-consumptie).

Waarde-consumptie (vernietiging) in het culturele leven

In het natuurlijk leven worden natuurlijke waarden geschapen en vernietigd door de daar levende organismen. Mensen veranderen dat doordat ze de natuurlijke orde doorbreken en waarde uit de natuur halen, verwerken en verkopen. Het economisch leven is gebaseerd op die natuurlijke, potentiële waarden die er worden binnengebracht. Door productieprocessen en handelsprocessen worden deze natuurlijke waarden omgevormd tot economische waarden en ook tot geldwaarden, (tegen)waarden. Je zou kunnen zeggen: natuurlijke waarden worden vernietigd en economische waarden komen daarbij vrij. Economische waarden worden overgedragen op geld als tegenwaarde door kooptransacties. In het economisch leven beweegt dus het koopgeld als tegenwaarde-drager. Dat gaat alleen op wanneer er transacties plaatsvinden. Wanneer geld niet in transactie is heeft het wel potentiële waarde maar geen actuele waarde. Geld wat niet in transactie is heet eigenlijk baargeld en maakt geen deel uit van het economisch leven. Koopgeld is dus alleen koopgeld gedurende transacties.

Via het geld en geldwaarde wordt de overwaarde, winst, die in het economisch leven ontstaat overgedragen naar het rechtsleven. Dat wil zeggen dat ze omgevormd wordt naar vertrouwen in medemensen en organisaties die al bestaan, die kunnen investeren en ondernemen. Dat proces van waarde-overdracht wordt gerealiseerd in leentransacties. Niet alleen winsten worden overgedragen aan het rechtsleven, maar ook rente, aflossingen, bijdragen aan organisaties, belastinggelden e.d. Een deel van dit geld komt weer terug in het economisch leven, via het betalen van kosten en vooral via investeringen.

In leentransacties wordt dus geldwaarde overgedragen van de een naar de ander. Dat wil zeggen dat de bestedingsbeslissingen bij anderen terecht

komen dan de oorspronkelijke eigenaren. Lenen wil zeggen dat er later terugbetaald moet worden. De schuld die bij lenen ontstaat kan in de loop van de tijd afgelost worden door de betaling van rente en aflossing. Ik moet iemand vertrouwen die een lening van mij krijgt omdat ik in de toekomst iets van hem verwacht. Geldwaarde wordt dus omgezet in vertrouwenswaarde, uitgedrukt in geld. Vertrouwens-geld wordt leengeld ook wel genoemd. In de loop van de tijd zal zichtbaar worden in hoeverre mijn vertrouwen terecht was of niet. Dat vertrouwen kent een subjectieve en een objectieve kant. Wanneer iemand niet te vertrouwen is, is een subjectief vertrouwen misplaatst. Wanneer iemand leengeld echter niet investeert in een waarde-vormend proces, is objectief het vertrouwen misplaatst dat hij in de toekomst in staat zal zijn om het geleende geldbedrag terug te betalen. Belastinggelden worden niet direct aan de oorspronkelijke eigenaren terugbetaald maar aan de gemeenschap als geheel.

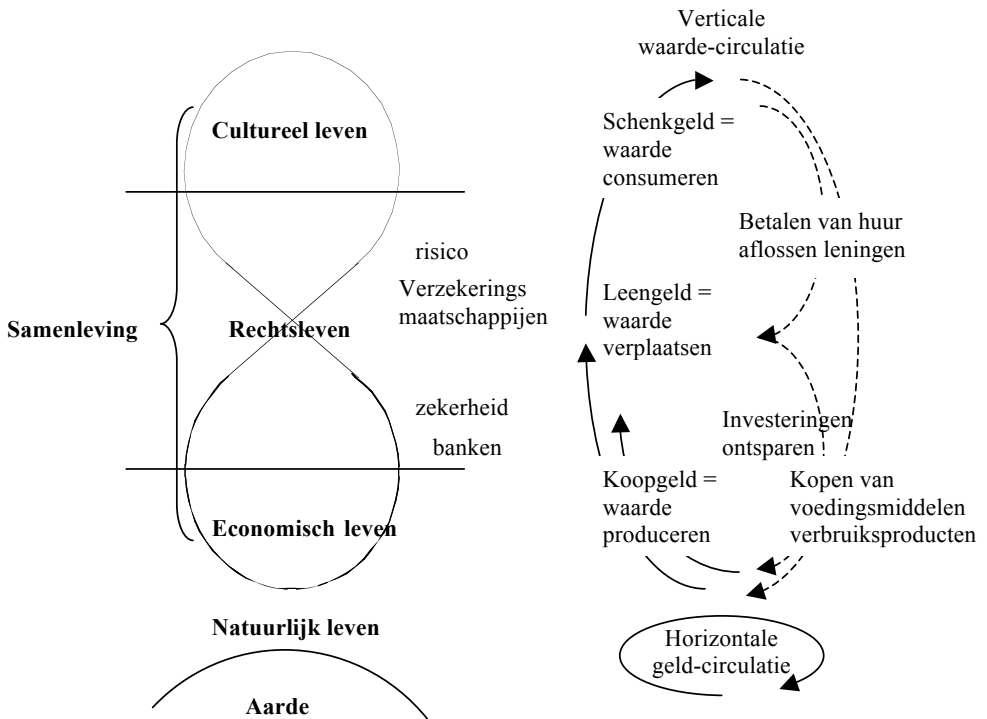
In het culturele leven kan vertrouwenswaarde op zijn beurt omgezet worden in ontwikkelingswaarde. Dan dragen we de waarde over aan iemand die zich kan en wil ontwikkelen. Je kunt zeggen dat persoonlijke ontwikkeling bestaat uit het verwerkelijken van iets wat nog niet zichtbaar is, van iets geestelijks. Door persoonlijke ontwikkeling wordt de van oorsprong economische waarde omgezet in iets geestelijks. De economische waarde wordt daarbij vernietigd. Daarmee is de stofwisseling van waarde voltooid. Om waarde over te kunnen dragen aan iemand die zich kan en wil ontwikkelen gebruiken we schenkgeld. Schenkgeld wordt overgedragen van de een naar een ander, zonder dat nog iets van tegenprestatie wordt terugverwacht. De schuld die eigenlijk zou ontstaan, zoals bij leengeld, wordt direct bij de overdracht al kwijtgescholden.

Voor de vorming van een beeld van de waarde-circulatie zijn de begrippen koopgeld, leengeld en schenkgeld onontbeerlijk, naast de begrippen economisch leven, rechtsleven en cultureel leven.

In het economisch leven wordt waarde geschapen. In het rechtsleven wordt waarde verplaatst en in het culturele leven wordt waarde omgezet in inzicht, ontwikkeling en initiatief, dus geconsumeerd.

Het van hand tot hand gaan van het geld noem ik horizontale geldcirculatie. Het overdragen van waarde van het economisch leven via het rechtsleven naar het culturele leven noem ik verticale waarde-circulatie.

Hoe ziet die waarde-vernietiging er in de praktijk uit?

Iemand die schenkgeld heeft ontvangen kan uitgaven doen zonder dat hij of zij genoodzaakt is om te werken voor zijn inkomsten. Oftewel geld uitgeven zonder als producent deel te nemen aan het economisch leven. Dat wil zeggen dat de normale uitgaven kunnen worden gedaan terwijl de inkomsten geheel of gedeeltelijk afhankelijk zijn van schenkgeld. Het geld wordt dus als tegenwaarde gewoon gebruikt en is daarmee waardevol voor de verkrijger van schenkgeld. Voor de schenker heeft dat geld geen waarde meer. Die heeft de waarde opgeofferd voor de doelen die hij denkt te bereiken door dit schenken. Daarmee zijn voor hem deze waarden geconsumeerd, vernietigd.

De verkrijger van schenkgeld brengt de waarde van dat geld dus op een vrije manier opnieuw in circulatie door het als koopgeld of als leengeld of zelfs als schenkgeld te besteden. Dit opnieuw in circulatie brengen kan vergeleken worden met regen bij de circulatie van water of met het

opnemen van koolzuur door een plant bij de circulatie van organische materie. Op deze manier heeft schenkgeld een vernieuwing, verfrissing van het economisch leven tot gevolg, omdat het puur voor de behoeften van de verkrijger wordt besteed.

In de praktijk betekent dit dat we bij onderzoek zullen waarnemen dat in gemeenschappen waar schenkgeld belangrijk is en veel wordt toegepast een zich steeds vernieuwend economisch leven zullen kunnen waarnemen. In gemeenschappen waar schenkgeld geen of een onbelangrijke rol speelt zal het economisch leven slecht functioneren en zich niet vernieuwen. Dergelijk onderzoek zal bevestigen wat ik hier in een soort denkoefening probeer aan te tonen. Onafhankelijk van het feit of de nagestreefde doelen werkelijk bereikt worden heeft schenkgeld een werking in het maatschappelijk leven. Wanneer goede doelen worden nagestreefd en ook bereikt worden zal de vernieuwende werking van schenkgeld zelfs intensiever zijn.

Het waarde-vormende proces in de economie

Hiervoor hebben we al iets beschreven van waarde-vormende processen. We kunnen daar echter dieper op ingaan. Hieronder proberen we het waarde-vormende proces op zichzelf te beschrijven.

Wanneer we het waarde-vormende proces in het economisch leven bestuderen kunnen we in dit proces twee krachten onderscheiden die de waarde in het economisch proces tevoorschijn laten komen.

Die twee krachten zijn:

1. de waarde-vormende beweging en
2. de waarde-vormende spanning.

De waarde-vormende beweging wordt voltrokken door een producent en vervolgens door een handelaar en een verwerker en uiteindelijk door een afnemer. Dit proces is ons allen bekend omdat je er mee van wordt en omdat er kosten mee gemoeid zijn. We noemen het een productieproces. Gedurende dit proces oefent de mens direct of indirect invloed uit op een stukje natuur. Bijvoorbeeld: een bloemkool wordt geoogst, in kratten verpakt, vervoerd naar de groothandel, vervoerd naar de winkel, aangekocht door een restaurant, verwerkt tot maaltijd en uiteindelijk aangeboden aan de consument. Bij elke handeling neemt de waarde van het product iets toe. Dat wordt zichtbaar, telkens wanneer het eigendom van de bloemkool wordt overgedragen in een koop/verkooptransactie. Hoe verder de waarde-vormende beweging wordt voltrokken, hoe hoger de prijs die er voor betaald wordt. Waarde-vorming beweegt zich altijd in de richting van de hoogste waarde (wet 1 van de waarde-vorming).

Waarde-vormende spanning wordt opgebracht door een consument. Deze spanning bestaat uit de moeite die de consument zich wil getroosten om de door hem gewenste producten te verwerven en te consumeren. Deze spanning wordt o.a. zichtbaar in de prijs die de consument bereid is om te betalen, naast andere moeite die hij zich moet getroosten om de gewenste producten te verwerven. Voordat een consument een prijs kan betalen moet hij eerst geld verzameld hebben om hiertoe in staat te zijn. De bereidheid om een prijs te betalen komt voort uit de verwachtingen van de consument. Deze verwachtingen zijn gebaseerd op zijn eerdere ervaringen, gecombineerd met hetgeen hij weet en wat hij waarneemt aan bijvoorbeeld die bloemkool. Concrete positieve verwachtingen, gecombineerd met een beschikbaar budget en met de behoefte die zich bij de consument heeft ontwikkeld, bepalen de waarde-vormende spanning. Hoe hoger de spanning, hoe groter de kracht om het product te verwerven. Hoe groter ook de bereidheid om te betalen en om een hogere prijs te geven. Door een hogere prijs te willen betalen trekt een consument geproduceerde waarden naar zich toe (wet 2 van waarde-vorming).

De juiste prijs

In de prijs komen de kosten en de moeite van de producent en de consument tegenover elkaar te staan. Wanneer een transactie tot stand komt stemmen beiden in met de overeengekomen prijs. We kunnen ons afvragen of elke prijs geschikt is, of dat we ook nog kunnen beoordelen in hoeverre de prijs die gerealiseerd wordt wel maatschappelijk verantwoord is.

Van Rudolf Steiner kennen we het begrip ‘de juiste prijs’. Dit is een redelijke prijs of een gewenste prijs. Tegen deze prijs kan op een maatschappelijk verantwoorde manier het betreffende product nogmaals worden geproduceerd. Het zou ook een duurzame prijs genoemd kunnen worden. Volgens Rudolf Steiner zijn ‘associaties’ nodig, om deze juiste prijs tot stand te kunnen brengen.

Een associatie staat hierbij voor een afsprakencomplex waarin producenten en consumenten zich aan elkaar verbinden. De producenten spreken af dat ze op een bepaalde manier zullen werken en dat ze bepaalde producten met bepaalde kwaliteiten, in bepaalde hoeveelheden, op bepaalde momenten zullen leveren. De consumenten spreken af dat zij deze producten op deze momenten zullen afnemen en dat een overeengekomen prijs zullen betalen die de kosten dekken die daarmee gemoeid zijn.

Dit lijkt zo logisch en zo te regelen, maar daarbij zitten wel addertjes onder het gras. De voornemens van beide partijen kunnen door praktische

bezwaren en problemen niet altijd in realiteit worden omgezet. Bijvoorbeeld: de bloemkolen zijn later rijp door tegenvallend weer. Of de budgetten van de consumenten zijn aangetast door andere prijsverhogingen. Daarom kunnen dergelijke afspraken niet echt dwingend zijn en blijft het marktmechanisme werken naast de uitgesproken intenties. Dat wil zeggen dat de werkelijke waarde-vormende bewegingen en de werkelijke waarde-vormende spanningen resulteren in hoeveelheden en prijzen die op dat moment tot stand komen. Dat wil zeggen dat de werkelijke waarden vaak af zullen wijken van de intenties die zijn afgesproken. De juiste prijs is dus geen dogma, maar een richtsnoer. Wanneer de werkelijke waarden te veel afwijken is dat reden voor onderzoek naar de oorzaken. Wanneer we de oorzaken kennen is bijsturing mogelijk.

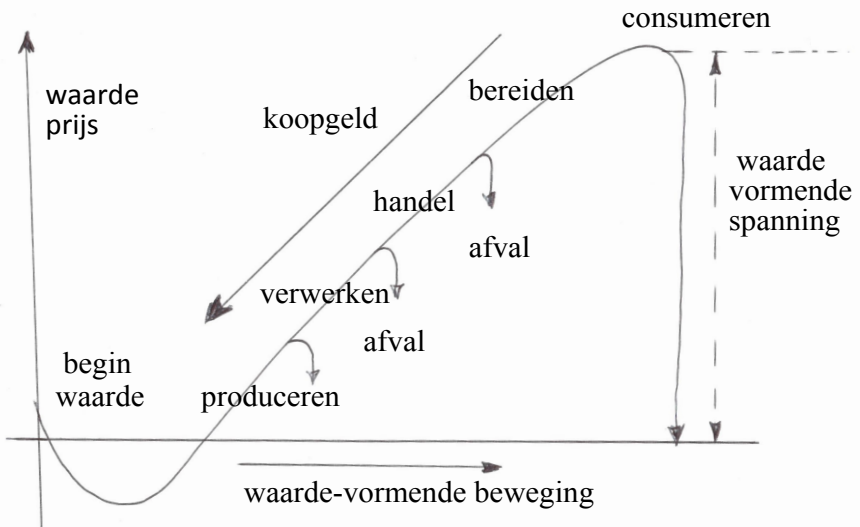
Op een transactiemoment komt het er dus op aan dat afwijkingen worden waargenomen en dat maatregelen getroffen worden om ongewenste afwijkingen bij te sturen. Daarvoor moet dan wel onderzocht worden waardoor de afwijkingen zijn ontstaan en langs welke wegen bijsturen mogelijk is. Rudolf Steiner geeft daarbij twee algemene regels:

1. Waar de prijs te hoog is, is de activiteit te laag en kunnen meer mensen hun arbeidskrachten inzetten om de prijs omlaag te krijgen.
2. Waar de prijs te laag is, is de activiteit te hoog en zullen minder mensen hun arbeidskracht moeten inzetten om de prijs omhoog te krijgen.

Persoonlijke ontwikkeling aan waarde- en geldprocessen

Tenslotte kunnen we vaststellen dat het economisch leven met name het werkgebied is waarin mensen hogere vermogens kunnen oefenen. Het is meestal niet eenvoudig om de oorzaken, gevolgen en maatregelen te kunnen begrijpen die waarde-vorming beïnvloeden. Er is een versterking van het voorstellingsvermogen voor nodig om het economische proces te kunnen overzien en doorzien. Er is een versterking van het inlevingsvermogen nodig, om te kunnen snappen hoe de verschillende mensen in het waarde-vormende proces staan en de gevolgen van het proces ondergaan. Er is een versterking van de daadkracht nodig om op het juiste moment de goede maatregelen te kunnen treffen. Ik wil iets van deze complexe waarde-vorming zichtbaar maken aan de hand van een voorstelling van het waarde-vormende proces.

proces van waardevorming

In deze voorstelling is weergegeven hoe waarde-vorming tot stand komt. De beginwaarde kunnen we zien als de waarde van bijvoorbeeld zaaigoed van graan dat een boer gaat gebruiken. Dit zaaigoed stelt hij ter beschikking aan de natuur, waardoor het in eerste instantie waardeloos wordt. De economische waarde is voor de boer verloren gegaan en hij is van de natuur afhankelijk geworden of uit het zaaigoed een nieuw gewas tevoorschijn komt.

De economische waarde wordt zelfs negatief wanneer de boer arbeid en machines gebruikt om het groeiproces te begeleiden. Ingeval van een misoogst zal de boer naast de waarde van het zaaizaad ook de waarde van de grondbewerkingen e.d. verloren hebben.

Zodra het gewas oogstbaar is begint de economische waarde weer boven de 0-lijn uit te komen. Door de arbeid van de boer wordt het gewas in de waarde-vormende beweging gedreven. De boer geeft het gewas na de oogst over aan de verwerker of de groothandel, die het waarde-vormende proces verder voeren. Zij nemen de waarde-vorming over van de boer en waarden het graan door een tegenwaarde in geld te betalen. Zij geven vervolgens het graan weer over aan de meler, de bakker en de detailist.

Deze laatste tenslotte geeft het brood over aan de consument. Door het klaarmaken van het brood tot voedingsmiddel drijft de consument zelf de waarde tot het uiterste op. Dit uiterste wordt bereikt vlak voor de consumptie. De consumptie zelf vernietigt de economische waarde en vormt deze om tot voedingswaarde en vervolgens tot een soort levensenergie waarmee de consument weer verder kan. Hij kan daardoor verder functioneren in het economisch leven, het rechtsleven en het culturele leven.

Een waarde-vormend proces wordt dus afgesloten met een waarde-vernietigingsproces, waaruit voeding voor een hogere levensvorm voort kan komen. Planten worden door hun afbraak voeding voor mens en dier.

Wanneer een boer gewassen overgeeft aan een verwerker of aan een groothandel wordt de waarde van dat gewas op dat moment zichtbaar op een markt. Zij wordt uitgedrukt in de prijs die er voor wordt betaald. Bij elke markt-transactie gaat geld over de toonbank als tegenwaarde en zo wordt de waarde zichtbaar. Deze waarde neemt in de productieketen steeds verder toe, zodat een consument uiteindelijk altijd de hoogste prijs betaalt. Het geld dat door consumenten als tegenwaarde betaald wordt is noodzakelijk om de boer, de verwerker en de handelaar voor hun prestaties te kunnen belonen. Op dit punt krijgt het begrip 'de juiste prijs' zijn inhoud. Het is duidelijk dat de consumentenprijs klopt wanneer boer, verwerker en handelaar voort kunnen gaan met hun werk en de producten nogmaals kunnen produceren. De hoogte van deze juiste prijs zal echter variëren, afhankelijk van de wijze waarop deze mensen hun werk doen, afhankelijk van de levensstandaard die ze nastreven en afhankelijk van de kosten die ze maken. De juiste prijs is zo hoog dat de sociale- en milieugevolgen van het productieproces verantwoord kunnen worden.

Het hangt van meerdere factoren af of consumenten bereid zijn om deze juiste prijs te betalen. Niet alleen zal het inzicht rond deze prijs aanwezig moeten zijn, ook zullen de consumenten het geld beschikbaar moeten hebben. Bovendien zullen zij het geld er voor over moeten hebben. Daar komen we dan weer terecht bij de waarde-vormende spanning. De waarde-vormende spanning wordt mede opgebouwd door de tevredenheid van consumenten. Wanneer de producten voldoende aantrekkelijk zijn en ze zijn voldoende voorradig, dan zijn consumenten geneigd tot herhalings-aankopen. Deze neiging tot herhalingsaankopen is in wezen de uitdrukking van de waarde-vormende spanning. Ze wordt gevoed door positieve informatie en positieve ervaringen. Ze wordt afgebroken door negatieve informatie en negatieve ervaringen. Schaarste bevordert de spanning mits het uitzicht op aankoop aanwezig blijft. Over-aanbod vermindert de spanning evenals teleurstellingen bij of na de aankoop. Wanneer de waarde-

vormende spanning hoog genoeg is om de juiste prijs te rechtvaardigen, bestaat er een economisch en maatschappelijk verantwoorde toekomst voor het betreffende productieproces.

Waarde-vormende processen in het rechtsleven

We hebben kennisgemaakt met het waarde-vormende proces in het economisch leven, in de samenhang van productie, handel en consumptie. De mensen scheppen daar waarde met hun waardering, waarbij die waarde als tegenwaarde uitgedrukt wordt in geld en verankerd wordt aan het geld. Dus de tegen-waarde-grondslag van het geld op zich heeft zijn oorsprong in het economisch leven, in de waardering voor de prestaties van producenten in het algemeen. Het geld heeft daarnaast ook een rechts-grondslag. Deze wordt verkregen in het rechtsleven. Een regering bepaalt welke munt geldend is in een bepaalde maatschappij en een nationale bank krijgt de opdracht om het geld te vervaardigen en in omloop te brengen en de waarde-vastheid te beschermen. We spreken daarbij over inflatie en deflatie, als ziekteprocessen van het geld, waarbij de waardevastheid wordt aangetast. Bij inflatie neemt de tegenwaarde per geldeenheid geleidelijk af. Bij deflatie neemt deze tegenwaarde per geldeenheid juist toe.

Leengeld

Door inflatie en deflatie wordt de functie van geld als tegenwaarde-drager aangetast. Daardoor kunnen mensen hun vertrouwen in het geld verliezen, waardoor ze terughoudend worden in het accepteren ervan. Dat kan vervolgens een vertragende invloed op het economisch proces hebben en geeft storingen in processen waar het leengeld een rol speelt. Vertrouwen hoort juist thuis in het rechtsleven en is ook een onderdeel van het leengeld dat in het rechtsleven zijn rol speelt.

Om het leengeld beter naar zijn aard te kunnen begrijpen, moeten we onderscheid maken tussen transacties waarmee het leengeld tot stand komt en het leengeld zelf. Wanneer ik iemand € 1.000,- leen ontstaat er een rechtsverhouding tussen ons. Ik wordt schuldeiser en de ander wordt schuldenaar. Deze schuldverhouding blijft bestaan, ook wanneer de ander dat geleende geld uitgeeft door bijvoorbeeld een fiets te kopen. Met behulp van geld als tegenwaarde-drager is een rechtsverhouding ontstaan, die eveneens in geld wordt uitgedrukt, maar zelf geen geld is. Deze rechtsverhouding kan weer ongedaan gemaakt worden door een lening af te lossen.

Lenen en aflossen zijn transacties in het rechtsleven, waarbij leenverhoudingen tussen mensen tot stand komen en weer ongedaan gemaakt worden. De werkelijke waarde van zo'n verhouding rust op de capaciteiten

van degene aan wie het geld geleend is. Gaat diegene daar verstandig mee om, dan zal de betaling van rente en aflossing geen probleem zijn in de toekomst. Gaat die daar onverstandig mee om, dan moet voor de betaling van rente en aflossing worden gevreesd.

Leengeld bestaat dus eigenlijk alleen als vertrouwens-verhouding tussen mensen. Zij is daarmee niet stoffelijk van aard. De verhouding rust op het vertrouwen dat de lening wordt terugbetaald. Zodra dit vertrouwen gaat wankelen begint het leengeld te verdampen. Dit hebben we in de recente kredietcrisis van 2008 op grote schaal zien gebeuren.

Leengeld kan echter ook in waarde groeien, wanneer we bijvoorbeeld aandelen kopen in een zaak die vervolgens groeit en grote winsten maakt. Door de afspraken rond een deelname betekent dit dat deze zaak wellicht hoge dividenden gaat uitkeren. Dan wordt zo'n aandeel meer waard omdat men er vertrouwen in heeft dat er veel winst zal worden gemaakt en dus veel dividend zal worden uitgekeerd. De waarde van de leenverhouding kan daardoor toenemen en zo kan ook in het rechtsleven waarde worden geschapen. Deze rust dan op het vertrouwen in het ondernemerschap van mensen en organisaties. Wanneer dit vertrouwen misplaatst is, of overdreven wordt, is er sprake van schijnwaarde.

Schijnwaarden

In het rechtsleven rust waarde op vertrouwen en vindt dus geen waarde-vormend proces plaats zoals in het economisch leven of in het natuurlijk leven. Veranderingen in waarde komen tot stand door veranderingen in het vertrouwen dat men heeft in de relatie die is aangegaan. Ook in het rechtsleven kunnen schijnwaarden ontstaan. Schijnwaarden in het rechtsleven kunnen niet altijd eenvoudig doorzien worden.

In het economisch leven is het ook mogelijk om schijnwaarden te produceren. Door bijvoorbeeld ondeugdelijke producten te maken die als deugdelijk worden aangeprezen kunnen deze producten meer waard lijken dan ze zijn. Met behulp van garantieregelingen en wettelijke bepalingen proberen we die schijnwaarden in het economisch leven te voorkomen. Het kan echter ook zijn dat behoeftes van mensen veranderen of wegvallen. Dan worden producten of andere prestaties, die oorspronkelijk wel aan die behoeftes tegemoet kwamen, opeens waardeloos. Het gevolg is dan dat de keten waarlangs die producten worden gemaakt overbodig is geworden en dat deze zijn werk moet staken of omvormen. Het economisch leven produceert schijnwaarden wanneer er geen werkelijke behoeftes bestaan tegenover de productie. In geldwaarde wordt dat zichtbaar doordat de

productie en handel in dergelijke producten verliesgevend wordt. Verliezen dwingen het economisch leven vervolgens tot onderzoek en verandering.

In het rechtsleven ontstaan schijnwaarden doordat we onterecht vertrouwen hebben gekregen in mensen en hun plannen. Daardoor kunnen relaties met die mensen overgewaardeerd worden. Pas na verloop van tijd blijkt dan dat er weinig of niets van de plannen terecht gekomen is. Ons vertrouwen was misplaatst en de leengeld-waarde blijkt veel minder dan gedacht.

In zijn algemeenheid kunnen we zeggen dat schijnwaarden zowel in het economisch leven als in het rechtsleven ziekteverschijnselen zijn in het maatschappelijk leven die om verandering vragen. Wanneer die verandering uitblijft komen we in verliesgevende situaties terecht, die impulsen tot verandering steeds krachtiger in zich dragen. Wanneer we die verliesgevende situaties oppakken en maatregelen nemen, waardoor verlies wordt omgezet in winst, kunnen we gezondmakende krachten uitoefenen op de maatschappij.

Waarde in het culturele leven

Wanneer we het culturele leven omschrijven als het levensgebied waarin mensen denkenderwijze met elkaar omgaan zal blijken dat het waardebegrip op zichzelf geen toegang heeft tot dit gebied. Het gaat daar meer om waarheid bijvoorbeeld of om normen en waarden, waarin het begrip waarde heel anders wordt gebruikt, namelijk als menselijke waarden die het nastreven waard zijn. De scholing, ontwikkeling en opvoeding die in dit levensgebied thuishoren kunnen alleen door opofferingen bereikt worden. Pas wanneer ik me ergens voor inspan kan ik het bereiken. Dit noemen we het offerprincipe. Mensen en initiatieven kunnen zich alleen ontwikkelen aan de hand van opofferingen die zij zich getroosten om hun doelen te bereiken. Dit fenomeen is voor vrijwel iedereen zichtbaar, die de ontwikkeling van kinderen bestudeert. Juist bij de ontwikkeling van kinderen is het voor ouders en opvoeders vanzelfsprekend dat ze tijd, moeite, geld en andere zaken opofferen om de ontwikkeling van hun kinderen mogelijk te maken. Waar dat niet gebeurt is die ontwikkeling dan ook meestal problematisch.

Ook in het culturele leven kunnen schijnwaarden ontstaan. Wanneer mensen onwaarheid spreken, zich vergissen of enthousiast zijn voor onbereikbare doelen. Meestal kan pas op langere termijn beoordeeld worden in hoeverre sprake was van schijnwaarden. Bovendien is een ontwikkeld oordeelsvermogen nodig om een correct verband te leggen tussen de geformuleerde en afgesproken doelen en het al dan niet realiseren daarvan.

Hieronder tenslotte nogmaals het bovenstaande verhaal over de circulatie van waarden in enkele zinsneden verwoord:

1. In het natuurlijk leven kunnen we grondstoffen vinden op basis waarvan het economisch leven kan bestaan. We werken hier met natuurlijke waarden en zelfverzorging.
2. In het economisch leven wordt vormgegeven aan deze grondstoffen, zodanig dat producten en diensten gerealiseerd kunnen worden die werkzaam zijn bij het vervullen van behoeftes van mensen. Afhankelijk van vele factoren krijgen producten en prestaties waarde in het economisch leven.
3. In het spanningsveld tussen producent en consument worden natuurlijke waarden omgevormd in economische waarden. Deze waarden van producten en diensten worden tenslotte omgezet in tegenwaarden, geldwaarden.
4. Door geld te sparen en uit te lenen wordt geldwaarde in het rechtsleven verplaatst van de een naar de ander. Via rente, aflossing en dividend worden vervolgens extra tegenwaarden uit het economisch leven naar het rechtsleven getransporteerd.
5. Waarde in het rechtsleven bestaat uit vertrouwen van mensen in elkaar en in hun plannen. De toekomst moet uitwijzen in hoeverre de plannen haalbaar zijn en ook gerealiseerd worden.
6. De persoonlijke ontwikkeling van mensen is een sleutelfactor in dit slagen of falen van plannen en initiatieven.
7. Ontwikkeling van mensen en initiatieven rust op het offerprincipe. Daarmee wordt de waarde die in het economisch leven is geschapen en in het rechtsleven is verplaatst ten behoeve van het culturele leven geconsumeerd.
8. Mensen die zich ontwikkelen hebben meestal geen tijd om te werken voor hun inkomen. Ze moeten echter toch voortleven zodat ze in hun voortbestaan afhankelijk worden of zijn van schenkgeld. Zij besteden dit geld natuurlijk in de eerste plaats om hun primaire behoeften te vervullen, zodat het verkregen schenkgeld besteed wordt in het economisch leven aan eten, drinken enzovoort.
9. Doordat het schenkgeld wordt omgezet in koopgeld gaat de waarde die daarbij ontstaat een rol spelen in een nieuwe cyclus van koopgeld via leengeld naar schenkgeld.

Geld als spiegel van de werkelijkheid van een gemeenschap.

Inleiding

Het bovenstaande verhaal over waarde-vorming, waarde-verplaatsing en waarde-consumptie kan dan wel waar zijn, maar daarom is het nog niet zo gemakkelijk waar te nemen en te hanteren. Als eerste instrument hebben we geld leren kennen als tegenwaarde die in transacties zichtbaar kan maken om hoeveel geproduceerde waarde het gaat in concrete gevallen. De waarde wordt dan op een bepaald moment zichtbaar. Om die waarden vast te kunnen houden en om overzicht en inzicht te krijgen is het noodzakelijk om een boekhouding bij te houden. Wanneer de koop-, leen- en schenktransacties worden genoteerd komt een boekhouding tot stand, die een spiegel wordt waarin de waarde-werkelijkheid van een onderneming of van een mens zichtbaar wordt.

Hieronder zullen we ingaan op de spiegelende werking van de boekhouding. Die spiegel moet namelijk geen lachspiegel worden. Daardoor zouden er vertekende beelden tevoorschijn komen. Een boekhouding moet aan bepaalde wetmatigheden voldoen om zijn spiegelende werking goed te kunnen vervullen. Ik kan me voorstellen dat het onderstaande stuk wat moeilijker te begrijpen is voor mensen die geen weet hebben van een normale boekhoudkundige praktijk. Toch is het alleen met behulp van een goede boekhouding mogelijk om de waarde-werkelijkheid van organisaties en personen zichtbaar te maken. Ik kom er dus niet omheen om dat te behandelen.

Wanneer bijvoorbeeld aan iemand gevraagd wordt hoe het met een productie-gemeenschap gaat, kan hij of zij antwoorden in termen als goed, matig of slecht. Wanneer wij wat langer bij zo'n antwoord stilstaan, merken we dat we eigenlijk nog helemaal niets weten. Hoe goed is goed? En wat gaat er nu precies goed? Het blijkt dat een dergelijke uitspraak ons wel iets vertelt over het gevoel dat een mens over de situatie van zo'n gemeenschap heeft, maar geen werkelijk inzicht kan geven in die situatie. Wanneer bijvoorbeeld geantwoord zou worden: 'Er komen wel genoeg mensen langs, maar we hebben ook de grootste moeite om onze schuldeisers buiten de deur te houden', dan kunnen we ons al iets beter voorstellen hoe het gaat.

We kunnen echter nog niet over inzicht in de situatie spreken. Wanneer we namelijk de situatie met betrekking tot de schuldeisers zouden willen verbeteren weten we met zo'n uitspraak echt niet wat we zouden kunnen of

moeten doen. Er kan geen overzicht ontstaan en geen inzicht. Het blijkt dat het voor overzicht en inzicht noodzakelijk is dat we een aantal zaken in cijfers en in geld uitdrukken en op een bepaalde manier ordenen. Door het ordenen kunnen geld en cijfers dan een spiegel vormen van de werkelijkheid. Net als bij een normale spiegel weten we dat het spiegelbeeld wel de werkelijkheid kan weergeven, maar dat het niet de werkelijkheid is. Wanneer iemand voor een spiegel staat en ziet dat zijn haar niet goed zit, weet hij dat het geen zin heeft om te proberen de haren in het spiegelbeeld te kammen. Wanneer de haren in de werkelijkheid worden gekamd komen ze ook in het spiegelbeeld vanzelf goed te zitten. Zo ook in een boekhouding en een financieel jaarverslag. Wanneer uit de cijfers blijkt dat er iets niet goed zit in de organisatie, dan moet er in de werkelijkheid iets worden aangepast om een verbetering in het spiegelbeeld te kunnen verwachten.

Het is belangrijk te beseffen dat de cijfers die spiegelende werking van de gemeenschap kunnen uitoefenen, niet vanzelfsprekend zo'n spiegelbeeld laten zien. Maar net zomin als je je eigen gezicht kunt zien zonder een spiegel, kun je de waarde-werkelijkheid van een gemeenschap waarnemen zonder de spiegelende werking van cijfers. Dat komt natuurlijk doordat een gemeenschap voor het oog eigenlijk onzichtbaar is. Het oog ziet altijd maar een stukje van de buitenkant van een geheel. Bijvoorbeeld één of enkele personen en een enkele situatie of een bepaalde transactie. Het geheel is veel meer dan dat. Het geheel bestaat ook uit een stuk geschiedenis en uit een stuk toekomst uit doelstellingen, beleid, plannen en mogelijkheden. Het geheel is eigenlijk alleen maar waar te nemen met behulp van ons denken, doordat we ons een beeld vormen van het geheel. Denkenderwijze kunnen we ons een voorstelling vormen van het geheel, waarin ook ruimte is voor het verleden, voor de ontwikkelingen in de tijd en voor de verschillende lagen die een gemeenschap nu eenmaal kent.

Hieronder beschrijf ik vier lagen in een gemeenschap

1. De fysieke laag of de werkelijkheid
Deze laag gaat over alles wat daadwerkelijk aanwezig is, de buitenkant. Grond, gebouwen, machines, voorraden, dieren en mensen. Maar ook de organisatiestructuur, de denkbeelden en de toekomstbeelden, voor zover die beschreven zijn.
2. De proces-laag
Deze laag gaat over alle processen die zich binnen een gemeenschap afspelen. Bijvoorbeeld over de prestaties die worden geleverd of de zaken die worden verbruikt. Maar ook over ontmoetingsprocessen, vergaderprocessen of ontwikkelingsprocessen.

3. De laag van de samenhangen
Deze laag gaat over de verbanden die er bestaan tussen talloze zaken. De samenhang tussen prestaties en verbruik, de samenhang tussen functies en de organisatie, de samenhang tussen mensen en functies en de samenhang tussen de gemeenschap en de maatschappij waarbinnen die gemeenschap bestaat.
4. De richting-gevende laag
Deze laag gaat over de reden van bestaan van de gemeenschap. Het gaat over visie en missie en over de energie en de kwaliteiten die een gemeenschap in kan zetten om die missie te bereiken.

Met behulp van geld kunnen we een aantal zaken 'waarderen' (een waarde geven). In een cijfermatige beschrijving van de waarden die binnen een gemeenschap aan de orde zijn, kunnen we de waarde-werkelijkheid waarin deze gemeenschap zich bevindt waarnemen. Dit kan op een zodanige wijze dat we tot inzichten kunnen komen. Daardoor kan het dan mogelijk worden om in deze werkelijkheid in te grijpen en ongezonde situaties te veranderen.

Door de vertaling in geld ontstaat een 'waarde-spiegel' waar een gemeenschap in kan kijken. Deze waarde-spiegel is echter geen vanzelfsprekendheid. Evenmin als een goed-spiegelende spiegel vanzelf tot stand komt. Er zijn vakmensen nodig om zo'n spiegel te maken. Daarna kan iedereen er in kijken en er zijn voordeel mee doen. Bij een waarde-spiegel vraagt het niet alleen vakmanschap om hem te maken maar ook een beetje vakmanschap om er in te kunnen kijken.

De wijze waarop men de verschillende geldstromen vastlegt bepaalt welke inzichten daaruit ontleend kunnen worden. Het vakmanschap zorgt er voor dat de waarde-spiegel geen lachspiegel wordt. Bij een gewone spiegel kun je relatief gemakkelijk vaststellen dat de spiegel de werkelijkheid niet goed weergeeft en een lachspiegel blijkt te zijn. Bij een waarde-spiegel is dat minder eenvoudig. Zou de spiegel niet goed functioneren dan zouden we gaan reageren op basis van dat spiegelbeeld met ongewenste gevolgen.

Wat laat een waarde-spiegel ons zien?

1. Een liquiditeitsverslag en een liquiditeitsbegroting geven aan welke geldstromen de onderneming verlaten of binnenkomen in de tijd. Daardoor wordt zichtbaar of de onderneming ten alle tijde in staat is om aan zijn verplichtingen te voldoen. Het is een spiegel voor de fysieke waarde-werkelijkheid waarin de gemeenschap verkeert. De geldsoort die hierin weergegeven wordt heet: baargeld.
2. Een exploitatie-overzicht en begroting geven inzicht in de winst- en verliessituatie van het bedrijf. Hierin kunnen o.a. kostensoorten, opbrengsten en marge worden onderzocht. Het is een spiegel voor

de processen-laag van de gemeenschap.

De geldsoort die hierin weergegeven wordt heet: koopgeld.

3. Een balans geeft inzicht in de vermogensverhoudingen binnen een onderneming. Hierin kan de waardering van de bedrijfsmiddelen zichtbaar en duidelijk worden. We kunnen een antwoord vinden op de vraag: in welke vermogenssituatie is de onderneming terecht gekomen? Het is een spiegel voor de laag van de samenhangen tussen de waarden die voor de missie worden ingezet en de schuldverhoudingen die we daarvoor bij ons zelf (eigen vermogen) en bij de ons omringende maatschappij zijn aangegaan.

De geldsoort die hierin weergegeven wordt heet: leengeld.

4. Uit die balans kunnen we tenslotte opmaken hoe het gesteld is met het eigen vermogen van de onderneming. Het eigen vermogen laat zien welke ruimte beschikbaar is om mee te werken aan de missie en aan de ontwikkeling. Dit betreft eigenlijk de vraag waaraan die waarde opgeofferd mag worden. Het eigen vermogen heeft in principe schenkgeld-potentie.

Tenslotte moeten we nog vaststellen dat een waarde-spiegel ons niet alles kan laten zien. Ook dat is normaal bij een gewone spiegel. Daar zien we alleen de voorkant en alleen datgene wat binnen het bereik van de spiegel ligt. Datzelfde zou je kunnen zeggen van een waarde-spiegel. Talloze zaken zijn niet waar te nemen maar moeten we erbij denken. We komen ze in de praktijk tegen, vaak op onverwacht momenten wanneer ze hun invloed gaan uitoefenen. Bijvoorbeeld ziektes van medewerkers, huiselijke of persoonlijke omstandigheden of persoonlijke en zakelijke karaktereenschappen kunnen heel veel invloed uitoefenen op de gemeenschap zonder dat ze in een waarde-spiegel zichtbaar worden.

Cijfers kunnen spreken

Hoe waar het voorgaande ook allemaal mag zijn, toch wil dat niet zeggen dat ondernemers of andere leden van de gemeenschap hiermee altijd gemotiveerd zijn om deze cijferopstellingen ook werkelijk te maken of te gebruiken. Een veel gehoorde verontschuldiging daarbij is: 'Cijfers zeggen me niets'.

Nu is het met cijfers net als met een vreemde taal. Pas nadat men geleerd heeft zich in een dergelijke taal uit te drukken, kan men het gesprokene verstaan. Ik wil hierbij een begin maken met het vertalen van cijfers en van een boekhouding door enkele kwaliteiten van cijfers nader te belichten.

Het hoeft niet alleen aan de lezer te liggen dat hij of zij de cijfertaal niet kan ontcijferen. Het kan heel goed zijn dat de cijfertaal niet goed wordt gebruikt, zodat ontcijfering moeilijk of zelfs onmogelijk kan worden.

Een goede waarde-spiegel bevat de volgende kwaliteiten:

- a. De waarheidskwaliteit
- b. De levenskwaliteit
- c. De verhoudingskwaliteit
- d. De eigenheid of biografische kwaliteit

De waarheidskwaliteit

Wanneer we eigenschappen van een onderneming in cijfers uitdrukken is het altijd de vraag in hoeverre de cijfers die we gebruiken overeenstemmen met de werkelijkheid. We kunnen bijvoorbeeld het aantal klanten van de boekhandel op verschillende manieren beschrijven:

- In april waren er 1.000 klanten.
- In april waren er ongeveer 1.000 klanten.
- We denken in april ongeveer 1.000 klanten te hebben bediend.
- In april hebben we de klanten nauwkeurig geteld en kwamen daarbij op 986.
- In april waren er 986 klanten.
- In april waren er ongeveer 986 klanten.

U ziet dat de verschillende beschrijvingen een verschillende waarheidskwaliteit weergeven. De ene beschrijving lijkt nauwkeuriger dan de andere. De voorlaatste beschrijving suggereert een nauwkeurigheid die niet noodzakelijk waar hoeft te zijn. De laatste beschrijving toont een innerlijke tegenstrijdigheid. Het getal 986 suggereert een nauwkeurigheid die niet in overeenstemming is met de aanduiding ‘ongeveer’.

De waarheidskwaliteit van cijfers kunnen we benaderen door te kijken hoe de cijfers tot stand zijn gekomen. Bijvoorbeeld: de voorraad is geschat, of de verbouwingkosten zijn door een aannemer begroot, of voor de energiekosten zijn we uitgegaan van de gegevens van de vorige bewoner of van het afgelopen jaar. In een jaarverslag dient altijd te worden aangegeven hoe de cijfers tot stand zijn gekomen. We kennen daarin het hoofdstuk ‘waarde-grondslagen’. Cijfers van resultaten zijn altijd heel precies, omdat ze gemeten en gerealiseerd zijn. In een begroting werken we altijd met afgeronde cijfers, omdat het per definitie niet mogelijk is om de toekomstige cijfers nauwkeuriger te kennen dan een geschat bedrag. De waarheidskwaliteit wordt in de hele boekhouding nagestreefd. Alle overboekingen moeten de correcte waarde hebben. Bedragen moeten kloppen met rekeningen en bonnen.

In de eerste plaats gaat het bij waarheid om de liquiditeitsrekening. Deze moet echt op waarheid rusten, wil de rest van de boekhouding kunnen kloppen. Deze liquiditeitsrekening is te vinden in de kasboekhouding en de bankboekhouding. De bankboekhouding komt automatisch tot stand omdat alle transacties geregistreerd worden. Foute getallen betekent foute overmakingen met als gevolg foute overzichten. Die moeten dan weer hersteld worden. In een kasboekhouding kunnen fouten sluipen waardoor toch niet altijd de hele waarheid aanwezig is. Daarom wordt meestal kascontrole toegepast, om na te gaan in hoeverre de waarheidskwaliteit aanwezig is. Een goede boekhouding omvat ook controle op de cijfers omdat cijfers nu eenmaal erg vatbaar zijn voor vergissingen.

De levenskwaliteit

De levenskwaliteit kan nooit in een enkel getal gevonden worden. Het is namelijk een kwaliteit die ontstaat door de volgorde van cijfers. 1-2-3-4-5 is iets anders dan 5-4-3-2-1. In het eerste geval is sprake van een opgaande lijn en in het tweede geval een dalende lijn. De levenskwaliteit kan worden weergegeven in een grafiek en de loop van de lijn geeft dan het verloop van de beschreven activiteiten aan. Zo kan bijvoorbeeld een seizoensinvloed zichtbaar worden of een wekelijks verloop van de dagomzet in een winkel. Er zijn in de taal allerlei uitdrukkingen die deze kwaliteit beschrijven, zoals: het gaat steeds beter, het gaat steeds slechter, we zijn juist door een dal, de omzet stabiliseert zich, de omzet stagneert.

Om deze kwaliteit in de cijfers te kunnen vinden is het van wezenlijk belang dat met vaste tussenpozen bepaalde waarnemingen worden gedaan. Bijvoorbeeld de omzet per week, de winst per jaar, de omzet per klant per dag, de hoeveelheid klanten per week of de hoeveelheid studenten per jaar. Daarnaast is het belangrijk dat de waarnemingen elke keer op dezelfde wijze tot stand komen. Wanneer men bijvoorbeeld de huisvestingskosten per jaar onderzoekt, moeten deze elk jaar uit dezelfde elementen worden opgebouwd. Wanneer men onderhoudskosten het ene jaar wel hieronder laat vallen en het volgende jaar niet, dan worden de cijfers onvergelijkbaar en is de levenskwaliteit niet meer waarneembaar. Wanneer een jaarverslag alleen de resultaten van dat ene boekjaar bevat verdwijnt de levenskwaliteit. Het is dus belangrijk om als gewoonte meerdere verslagperiodes (minimaal 3) naast elkaar te zetten. Hierdoor wordt de levenskwaliteit zichtbaar en gaan de cijfers meer spreken.

De levenskwaliteit wordt vooral zichtbaar in de winst- en verliesrekening, omdat juist daarin steeds weer zichtbaar wordt gemaakt of een bepaalde

activiteit vitaal is (winst wordt gemaakt) of dat er vitaliteit wordt ingeleverd (verlies wordt gemaakt). Bij het opstellen van deze rekening is ook de vraag aan de orde of de genoemde kosten en baten betrekking hebben op dit product, in deze periode en of de kosten tegen de baten opwegen. Het is belangrijk dat de winst- en verliesrekening over steeds eenzelfde periode wordt gemaakt (week, maand, jaar) en dat de cijfers die daaruit voortkomen in de juiste volgorde worden bekeken.

De verhoudingskwaliteit

Cijfers kunnen zich tot elkaar verhouden. Hiermee kunnen bepaalde kengetallen van een onderneming zichtbaar worden gemaakt. Het woord kengetal geeft al aan dat men met deze verhoudingen ondernemingen leert kennen. In een bepaalde branche zijn bepaalde kengetallen ongeveer aan elkaar gelijk. Een voorbeeld van zo'n kengetal is de marge (inkoopwaarde minus verkoopwaarde). Dit is de verhouding tussen de omzet en de inkoopkosten van een product of van een serie producten.

Het blijkt dat per soort onderneming deze marge binnen zekere grenzen blijft (c.q. dient te blijven). Een groentehandel 20-25%, een boekhandel 30-40%, een speelgoedhandel 40-50%. Deze kengetallen zijn een hulpmiddel om na te gaan of een onderneming 'normaal' is ten opzichte van soortgelijke ondernemingen. Wanneer dit niet het geval blijkt te zijn worden hiermee tevens aanwijzingen gevonden op welk vlak maatregelen nodig zouden kunnen zijn om een eventueel ongezonde onderneming weer gezond te kunnen maken. Het is daarom verstandig om de in branche gebruikelijke kengetallen te leren kennen en deze bij een verslaglegging te vermelden en binnen de branche te controleren.

Door kengetallen kunnen andere posten, zoals verkoopkosten, gedurende het jaar worden afgeleid zonder deze exact na te gaan. Wanneer we bijvoorbeeld de omzet kennen en de normale verhouding tussen de omzet en de verkoopkosten, kunnen we berekenen hoeveel verkoopkosten we ongeveer hebben gemaakt in deze periode. Hierdoor wordt het mogelijk om het reilen en zeilen van de onderneming op de voet te volgen zonder overmatig veel cijferwerk te verrichten. Tenslotte is het belangrijk om in jaarverslagen steeds dezelfde posten op te nemen en deze steeds hetzelfde te noemen zodat later de verhoudingen tussen deze posten en het verloop er van in verschillende jaren kunnen worden vergeleken en met behulp van kengetallen eventuele oorzaken van problemen kunnen worden opgespoord.

De verhoudingskwaliteit wordt vooral zichtbaar gemaakt via de balans van een organisatie. Uit een balans blijkt hoe een organisatie er op een bepaald moment voorstaat doordat de vermogensverhoudingen zichtbaar worden. In

hoeverre is de organisatie met eigen vermogen of met vreemd vermogen gefinancierd? Tevens wordt zichtbaar hoe de financiering in verhouding is met de aanwezige goederen, rechten en plichten. Daaruit kan blijken of deze organisatie op dit moment gezond zijn toekomst tegemoet gaat. De balans is een momentopname. Het is dus belangrijk om te weten op welk moment de balans wordt opgemaakt omdat zo'n moment bepalend kan zijn voor de verhoudingen die zichtbaar worden. Bijvoorbeeld: een boerenbedrijf midden in de zomer laat heel andere verhoudingen zien dan midden in de winter.

De eigenheid of identiteit van een gemeenschap

Elke onderneming is anders. Het is niet eenvoudig om dat speciale van een onderneming in de cijfers te herkennen of via cijfers aan te geven. Bijvoorbeeld, wanneer blijkt dat een voedingswinkel verlies maakt en dat de marge slechts 20% van de omzet is dan lijkt de oplossing eenvoudig, namelijk de marge trachten te verhogen omdat deze normaal tegen de 25% behoort te zijn. Wanneer echter bij nader onderzoek blijkt dat deze voedingswinkel naast een studentengemeenschap gelegen is en veel aan studenten (met kortingen) verkoopt, dan zou verhogen van de marge kunnen leiden tot het weglopen van de klanten en daarmee het verlies juist doen toenemen. Veel eerder zou in dit geval bijvoorbeeld gezocht kunnen worden naar assortimentsuitbreiding, nieuwe klanten erbij zoeken of naar kostenbeheersing. De lage marge is in dit geval geen direct teken van ongezond zijn, maar drukt juist het eigene van de voedingswinkel uit. Bij deze voedingswinkel hoort een lage marge.

Wanneer we maatregelen willen treffen om problemen binnen een gemeenschap op te lossen, dan kunnen we dat pas doen nadat we onderzocht hebben welke afwijkingen van het normale specifiek zijn voor deze gemeenschap (en vaak ook biografisch verklaarbaar zijn). Andere afwijkingen, die niet verklaarbaar zijn vanuit de eigenheid van het initiatief, duiden wel op ziekteverschijnselen. Dit 'eigene' kan slechts worden waargenomen in hetgeen afwijkt van het 'normale'. Wanneer we dus het eigene van een gemeenschap willen onderzoeken moeten we eerst het algemene, normale onderzoeken. Pas wanneer we de normale cijfers en verhoudingen kennen kan het afwijkende 'eigene' worden waargenomen.

Wanneer het eigene van een onderneming wordt waargenomen zal blijken dat het samenhangt met allerlei biografische gegevens van de organisatie. Hoe de organisatie is ontstaan, welke de typische eigenschappen van de vestigingsplaats zijn, van de ondernemer of van de klanten. Ook zal blijken dat het normale, voor die specifieke organisatie, niet altijd normaal kan zijn en dat men dus in de ene situatie andere maatregelen moet treffen dan in de andere om bij dezelfde afwijkingen toch goede resultaten te bereiken.

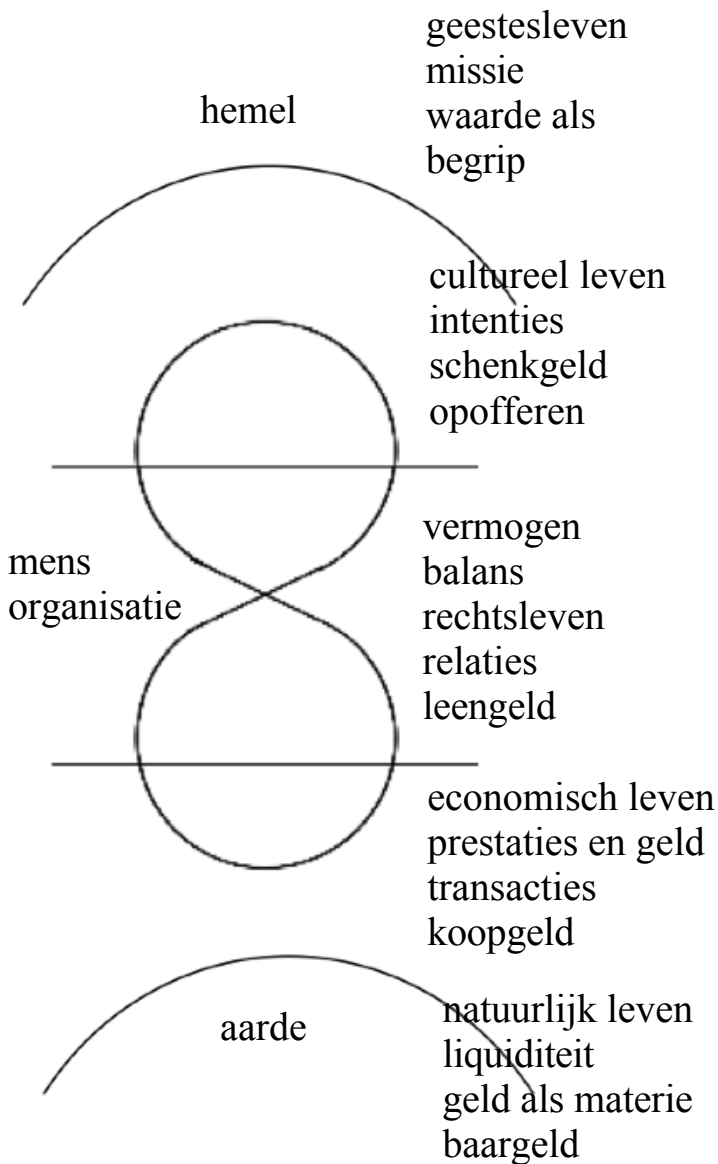
Deze eigenheid van de onderneming blijkt vooral uit de samenstelling van het eigen vermogen. Dit wil zeggen welk bedrag er op de balans aan eigen vermogen wordt aangetroffen, hoe dit bedrag is ontstaan en hoe dit bedrag in verhouding staat tot de winstcapaciteit, de doelstellingen en de risico's van de organisatie. Het eigen vermogen geeft een indicatie van de potentie van de organisatie in de toekomst. In het eigen vermogen wordt het verleden samengevat en het eigen vermogen is de basis waarop de toekomst zich zal afspelen. Boekhoudkundig is dit 'eigen vermogen overzicht' nog niet goed ontwikkeld. Naar mijn mening staan we hierbij pas aan het begin van een ontwikkeling die in de toekomst zeker zal plaatsvinden.

Resumé cijfers kunnen spreken

Resumerend kunnen we stellen dat cijfermatige overzichten een aantal kwaliteiten kunnen bevatten die herkenbaar zijn en een spiegelende werking kunnen hebben. Het blijkt dat de ordening van cijfers daarbij van belang is, waardoor de aangegeven kwaliteiten zichtbaar kunnen worden. De hier beschreven vier kwaliteiten vertonen een zekere verwantschap met de beschreven, normale, boekhoudkundige overzichten.

1. Zo komt de waarheidskwaliteit vooral tot uitdrukking in de boekhouding en met name in de boekhouding van de transacties, oftewel de liquiditeitsboekhouding.
2. De levenskwaliteit komt vooral tot stand met behulp van het exploitatieoverzicht, oftewel de winst- en verliesrekening. Daarin wordt zichtbaar of het steeds beter of steeds slechter gaat.
3. De verhoudingskwaliteit kan vooral gevonden worden met behulp van de balans, waarbij met name de verhouding tussen het eigen vermogen en het vreemde vermogen belangrijk is, naast de verhoudingen tussen afschrijvingstermijnen en leentermijnen. Naast de balans zijn voor deze kwaliteit de kengetallen belangrijk.
4. De eigenheid van de organisatie vindt vooral zijn uitdrukking in het eigen vermogen van de organisatie. Een goed overzicht waarin de kwaliteit van het eigen vermogen zichtbaar kan worden bestaat boekhoudkundig nog niet.

Door de ordening van de kwantitatieve gegevens in verschillende overzichten, verrijkt men ze met kwaliteiten. Zo kunnen geld en cijfers als spiegel dienen en echt interessant worden. Zij worden zo een hulpmiddel waardoor we organisaties als geheel kunnen waarnemen bij het nemen van beslissingen en het vormgeven van organisaties en gemeenschappen.

Inflatie en deflatie

Inflatie en deflatie zijn in zekere zin symptomen van een ongezonde situatie in een monetaire gemeenschap. Bij inflatie vermindert de tegenwaarde van het geld voortdurend terwijl bij deflatie die tegenwaarde steeds verder toeneemt. Wanneer je dit zou vergelijken met een thermometer dan zou bij inflatie de thermometer een steeds lagere temperatuur aangeven en bij deflatie een steeds hogere temperatuur, terwijl de werkelijke omstandigheden niet veranderen.

Gangbaar worden inflatiecijfers gepubliceerd. Deze geven de schijn van een zekere betrouwbaarheid maar dat zijn ze eigenlijk niet. Omdat prijsveranderingen van verschillende producten bij elkaar worden opgeteld, geven deze cijfers een vertekend beeld.

Het is natuurlijk de vraag waar je deze gegevens precies voor nodig hebt. Het is in ieder geval belangrijk om te weten dat inflatie en deflatie meestal niet in het algemeen optreden, maar per product. We hebben bij het bespreken van 'de juiste prijs' al gezien dat door verschillende oorzaken de prijs van een product omhoog kan gaan of omlaag. In beginsel liggen die oorzaken in vier kijk richtingen:

1. of de productie is te hoog of te laag
2. of de consumptie is te hoog of te laag
3. of de handel gaat te snel of te langzaam
4. of de beschikbare hoeveelheid geld gaat omhoog of omlaag.

Het onderzoek in deze vier richtingen kan de werkelijke oorzaken tevoorschijn brengen waardoor het mogelijk wordt om iets aan die oorzaken te doen zodat de prijs weer op een goed niveau terecht kan komen.

Het is interessant dat in bijvoorbeeld de keten van olieproductie en consumptie hier ook daadwerkelijk mee gewerkt wordt. Olieproducerende landen zijn verenigd in de OPEC. In talloze situaties overleggen die landen met elkaar om passend te kunnen reageren op onevenwichtige zaken die zich voordoen waardoor de prijs omhoog of omlaag blijkt te gaan..

Soms worden hele landen getroffen door sterke inflatie of deflatie. Meestal is er dan ook wel iets groots aan de hand waardoor de oorzaken wel bekend zijn, maar de oplossingen meestal niet zo snel gevonden kunnen worden.

Voor een beter begrip wil ik hier de begrippen inflatie en deflatie toelichten voor de verschillende levensgebieden. Inflatie en deflatie kunnen immers in elk levensgebied optreden.

Inflatie in het natuurlijk leven

Dat wil zeggen dat er op een bepaald moment meer baargeld aanwezig is, dan er nodig is voor de transacties die gedaan moeten worden. In het groot is deze situatie tegenwoordig niet zo gemakkelijk meer waar te nemen, omdat we tegenwoordig heel veel via het leengeld kunnen betalen (overboekingen van bankrekeningen). In het klein wordt het nogal eens aangetroffen in bijvoorbeeld de drugshandel of wanneer veel transacties buiten het officiële betaalcircuit worden gehouden. In dergelijke gevallen blijken mensen grote voorraden baargeld in huis te bewaren. Onder de matras, in de koelkast of in een oude sok. Dit veroorzaakt voor henzelf een toestand van inflatie. Omdat dit geld ook uit de circulatie van de gemeenschap is gehaald ontstaat er buiten hun persoonlijke situatie juist een toestand van deflatie. Dat valt meestal niet zo op, omdat het ten opzichte van het geheel slechts een kleine hoeveelheid geld betreft. Wanneer echter in het groot mensen geld sparen en dus niet uitgeven kan dat wel degelijk deflatie in het groot veroorzaken. Beheerders van geldsystemen spelen hierop in door nieuw geld in omloop te brengen. Wanneer dit gepast gedaan wordt en ook geld uit de omloop wordt gehaald wanneer massaal meer besteed wordt, kan wel degelijk langs deze weg invloed op inflatie worden uitgeoefend.

Inflatie in het koopgeld

Dat wil zeggen dat in transacties teveel geld aanwezig is ten opzichte van de verhandelde goederen en diensten. In een dergelijke situatie is de kans groot dat van bepaalde producten en diensten de prijs zal stijgen. Meestal is er dan tegelijkertijd meer aan de hand dan alleen dat de hoeveelheid geld die aanwezig is te groot is. Immers prijzen gaan niet vanzelf omhoog. Verkopers besluiten hun waar duurder aan te prijzen of kopers besluiten meer te betalen. Daar hebben ze hun eigen redenen voor die niet direct afhangt van de hoeveelheid geld die beschikbaar is. Wanneer er niets bijzonders aan de hand is betaal je gewoon € 2,- voor een brood, ook als je € 1.000,- in je zak hebt.

Deflatie kan nog wel optreden wanneer meer mensen te weinig geld beschikbaar hebben en de bakker blijft met brood zitten, kan hij besluiten om de prijzen (tijdelijk) omlaag te doen.

Dus alhoewel de inflatie en deflatie wordt afgelezen aan het stijgen en dalen van de prijzen ligt dat niet aan teveel of te weinig geld in transacties. Andere redenen veroorzaken dat de prijzen omhoog en omlaag gaan. In de

transacties zelf heerst altijd evenwicht tussen de waarde van de producten en diensten ten opzichte van de tegenwaarde van het geld.

Inflatie in het leengeld

Inflatie in het leengeld wil zeggen dat er bij iemand teveel geld aanwezig is ten opzichte van zijn plannen, activiteiten en doelstellingen. Dit is een situatie die veelvuldig voorkomt. Eigenlijk is dat zelfs de hoofdoorzaak dat het leengeld bestaat. Al het geld dat niet ingezet kan worden als koopgeld heeft de neiging om leengeld te worden. Vooral door het ontstaan van banken en andere financiële instellingen en doordat het geld zelf giraal geworden is, kan het leengeldgebied oneindig veel geld opnemen. Dat is in de afgelopen decennia dan ook gebeurd. De omvang van het leengeld is zo groot geworden dat het eigenlijk niet meer voorstelbaar is. Wanneer er evenwicht bestaat in het leengeldgebied zijn de prijzen van investeringsgoederen in evenwicht. Ondernemers hebben plannen en investeren in goederen, gebouwen, machines enz. Wanneer teveel leengeld beschikbaar is gaan de prijzen van die investeringsgoederen omhoog en kan steeds meer geïnvesteerd worden, ook wanneer dat niet meer rendabel of verantwoord is. Tevens gaat het renteniveau omlaag. Ook gaan mensen geld uitlenen aan ondernemers of activiteiten die niet verantwoord te werk gaan. Heel kort geformuleerd zou je kunnen zeggen dat bijna alles wat als negatief aan het kapitalisme wordt toegeschreven gevolgen zijn van decennia lang inflatie in het leengeld.

Inflatie in het schenkgeld

Teveel geld dat als schenkgeld beschikbaar zou zijn komen we in de praktijk niet zo gemakkelijk tegen. Het is waarneembaar in sommige gesubsidieerde activiteiten. We zien dan de neiging om het geld over de balk te gooien. Er wordt dan onvoldoende geoordeeld over een verantwoorde besteding van het geld. Het geld is dan te gemakkelijk verkregen, waardoor een goed oordeel over de waarde ontbreekt.

Deflatie in het schenkgeld komt veel meer voor, is eigenlijk gangbaar. Dat wil zeggen dat heel veel mensen niet aan een menswaardig bestaan toekomen en dat heel veel initiatieven niet van de grond komen. Daardoor blijven mensen in een onderontwikkelde situatie steken en komt de maatschappij hun ontwikkeling tekort.

Resume inflatie en deflatie

- Inflatie wil zeggen dat de tegenwaarde van het geld omlaag gaat en deflatie wil zeggen dat de tegenwaarde van het geld omhoog gaat.

- Bij het baargeld wordt een teveel aan geld fysiek zichtbaar wanneer iemand meer geld heeft dan nodig op dat moment. Door het gebruik van giraal geld wordt dit teveel aan baargeld onzichtbaar.
- Inflatie in het koopgeld is eigenlijk niet mogelijk. In een kooptransactie krijgen goederen en geld hun waarde. Wanneer de tegenwaarde van het geld geleidelijk verandert vindt dat zijn oorzaak niet in kooptransacties maar in andere factoren die eigenlijk buiten het kopen en verkopen liggen.
- Leengeld ontstaat uit een teveel aan geld dat aanwezig is op een bepaald moment en geen bestemming kan vinden in het kopen. Omdat geld wel wordt gebruikt om een lening tot stand te brengen, maar geen deel uitmaakt van de leenrelatie zelf, is het leengeldgebied in staat om eindeloze hoeveelheden leengeld op te nemen. Dit gebeurt in de praktijk al decennia lang. Teveel leengeld wordt zichtbaar in het omhoog gaan van de prijzen in het koopgeld-gebied, maar ook in leningen en investeringen die hun menselijke en hun economische basis steeds meer missen, met als gevolg schuldenproblematiek.
- Inflatie in het schenkgeld-gebied veroorzaakt verspilling. Te weinig schenkgeld veroorzaakt armoede en gebrek aan ontwikkeling. Teveel schenkgeld komt incidenteel voor en te weinig schenkgeld komt wereldwijd voor. In feite staan we in de huidige mensheidsontwikkeling voor de vraag hoe we de fenomenen van teveel leengeld en te weinig schenkgeld met elkaar gaan verbinden.

Slotwoorden

Ik hoop dat het onderscheid tussen geld en waarde zichtbaar is geworden en dat ik duidelijk heb kunnen maken dat waarde een verticale circulatie kan doormaken, waarbij het schenkgeld belangrijk is. Wat mij betreft is de mensheid daarmee aan een nieuwe ontwikkeling toe. Daar hoort ook een nieuw financieel overzicht bij, dat ik dan schenkgeld-overzicht zou willen noemen.

Op dat overzicht zouden dan ongeveer de volgende gegevens kunnen staan:

1. Welke schenkingen zijn ontvangen en gedaan?
2. Hoe groot is het eigen vermogen?
3. Hoeveel eigen vermogen is noodzakelijk voor de eigen bedrijfsvoering (vermogensbeslag)?
4. Welke niet-verzekerde risico's worden gelopen?
5. Welke garanties zijn afgegeven?
6. Hoeveel is het vrije vermogen dat voor ontwikkelingen kan worden aangewend?

Over de auteur

Jan JC Saal (1947), ik ben een groot deel van mijn leven bezig met bestudering van de antroposofie en het praktisch toepassen van inzichten die daaruit voortkomen. Door mijn werk als penningmeester een door mijn betrokkenheid bij de oprichting van de Triodosbank is mijn interesse in de werking van geld bijzonder gegroeid. Het viel mij op dat voor veel mensen het geld een persoonlijk vraagstuk is, terwijl ik het zelf meer als een maatschappelijk vraagstuk beleefde. Uiteindelijk ben ik erg geïnspireerd door de begrippen koopgeld, leengeld en schenkgeld, die door Rudolf Steiner zijn beschreven. Juist ook door mijn werk als kredietbehandelaar bij de Triodosbank kwam ik in talloze initiatieven tegen hoe deze begrippen verhelderend konden werken en hoe ze in een normale boekhouding te herkennen zijn. Tegelijkertijd deed ik de ervaring op dat het mediteren over deze begrippen mijn persoonlijke ontwikkeling vooruit heeft geholpen. Het heeft vrij lang geduurd voordat ik verschillende gezichtspunten zo kon verwoorden dat deze brochure tot stand kon komen. Ik ben blij dat dit eindelijk gelukt is en ik hoop dat de inhoud meer mensen zal aanspreken. Naar mijn inzicht zal de economische wetenschap met deze gezichtspunten verrijkt moeten worden. Pas dan kan deze wetenschap het bestaan van mensen ondersteunen, zonder dat het ten koste hoeft te gaan van het milieu. Omdat elk mens bij kan dragen aan waarde-vorming zal de maatschappij als geheel rijker worden wanneer naar deze inzichten zal worden gehandeld. Dit betekent tegelijkertijd dat armoede en gebrek aan ontwikkeling niet alleen bestreden moeten worden vanuit menslievendheid, maar ook vanwege een gezond benaderen van de economie.

Over stichting Helecon

De naam Helecon is ontstaan uit een samentrekking van ‘helende’ en ‘economie’. De stichting is opgericht in 1990 met als doel de verdieping en de verspreiding van de inzichten met betrekking tot de mogelijkheden om de economie te vermensen. De stichting verzorgt informatie die daarop betrekking heeft en ondersteunt initiatieven die daarbij aansluiten. De stichting is te bereiken via de website van Jan JC Saal, www.jansaal.nl.

Geld en waarde worden als begrippen normaal gesproken door elkaar gebruikt. Geld lijkt immers waardevol, omdat je er van alles mee kunt kopen. Toch is het niet nauwkeurig uitgedrukt wanneer je waarde toekent aan geld. Op zichzelf heeft het namelijk geen waarde. Het krijgt een zekere tegenwaarde in economische transacties omdat het als waarde-meetinstrument wordt geaccepteerd.

De onnauwkeurigheid in het denken heeft echter tot gevolg dat we het waarde-vormende proces dat zich werkelijk in de maatschappij afspeelt niet zo goed kunnen waarnemen. In deze brochure wordt nader ingegaan op de waarde-vorming en waarde-consumptie in het economisch proces en de rol die het geld heeft bij de overdracht van tegenwaarde bij koop-, leen- en schenktransacties. Daaruit komt een waarde-circulatie tevoorschijn die zich anders aan ons bewustzijn onttrekt.